

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Maarten van der Goes van Dirxland [1751-1826], Nederlands eerste minister van Buitenlandse Zaken

Waldeck, P.W.

Citation

Waldeck, P. W. (2017, November 15). *Maarten van der Goes van Dirxland [1751-1826], Nederlands eerste minister van Buitenlandse Zaken*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/55510>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/55510>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/55510> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Waldeck, P.W.

Title: Maarten van der Goes van Dirxland [1751-1826], Nederlands eerste minister van Buitenlandse Zaken

Issue Date: 2017-11-15

De uitdaging [1799]

Toen het jaar 1799 begon, vroom het dat het kraakte in Den Haag. In het bureau van het departement van Buitenlandse Betrekkingen op de Kneuterdijk zaten de klerken met hun ganzenveer in de verkleumde vingers de depêches aan de posten te schrijven. ‘Gelukkig,’ zo schreef Van der Goes aan Schimmelpenninck, ‘heb ik geen breedvoerige stukken te zenden.’ Zaken die in de eerste maanden van het nieuwe jaar de meeste aandacht vroegen, waren de geschillen met Frankrijk over de zeggenschap over de haven van Vlissingen en het onderhoud van de Franse troepen in de Bataafse Republiek. Van der Goes toonde een vrij nuchtere kijk op de kansen van de onderhandelingen daarover: ‘Het zou dwaasheid zijn om op dit ogenblik met een onvoorzichtige drift de zaak te pousseren. Het gevolg van een dergelijke onstaatkundige stap zou niet anders dan het geheel verlies van Vlissingen na zich slepen. Zo lang er geen vrede met Engeland is, kan men voorzien dat Frankrijk niet gemakkelijk afstand van haar gepretendeerd recht zal doen. Zo wij derhalve naar ons zin niet kunnen slagen, moeten wij traineren totdat de chaos van Europa zich debrouilleert en aan ons reserveren het recht van arbiters in te roepen.’¹ De besprekingen daarover stuitten vooralsnog op een totaal gebrek aan welwillendheid van de Franse autoriteiten. Sterker nog, de Bataafse wens om nu eindelijk te beginnen met onderhandelingen over een handelsverdrag werd beantwoord met en gekoppeld aan opgeschroefde eisen inzake Vlissingen en het troepenonderhoud.

Slecht nieuws kwam uit Constantinopel. De Porte, het Turkse hof, een van Nederlands oudste bondgenoten, verbrak onder druk van Groot-Brittannië de betrekkingen omdat men volgens de Britten de Bataafse Republiek als een wingewest moest beschouwen van Frankrijk, waarmee de Turkse sultan eerder in oorlog was geraakt na de inval van Napoleon in Egypte. Frankrijk, dat de Bataafse Republiek – als onaf-

hankelijk land – bij het uitbreken van de oorlog als behartiger van zijn diplomatieke belangen had voorgedragen, was nu zijn zaakwaarnemer kwijt. De Bataafse ambassadeur, Frederik van Dedem van de Gelder, moest het land subiet verlaten.

Verontrustender waren de berichten die de Bataafse zaakgelastigde in Berlijn, Pierre Bourdeaux, naar Van der Goes stuurde. Medio januari vernam hij dat de verwachte aankomst van de Britse gezant Thomas Grenville in verband stond met plannen voor een Engels-Russische expeditie. Bourdeaux voegde daaraan toe dat de Russische gezant in Berlijn de Pruisische regering om toestemming voor doortocht had verzocht voor een legerkorps dat bestemd was voor een aanval op de Bataafse grenzen, ondersteund door een actie van de Britse vloot.² De Pruisische regeringsleider Haugwitz weerstond tot nog toe de druk van de Tweede Coalitie met een beroep op de Pruisische neutraliteit. Hier begon het voorspel van de Engels-Russische landing op de kust van Noord-Holland die vooral was bedoeld als een *pre-emptive strike* tegen de tangbeweging die Frankrijk ten opzichte van Engeland in de zin leek te hebben via de Bataafse Republiek en Ierland.³ Begin februari vernam Van der Goes via de Franse gezant Lombard de Langres dat de Britten aanvalsplannen beraamden tegen de Zeeuwse kusten. Van der Goes schreef aan Schimmelpenninck dat de Fransen gerust konden zijn over de te nemen defensie maatregelen. Bezorgd vroeg hij zich af hoe het nu verder moest met de onderhandelingen over het onderhoud van de Franse troepen en het herstel van de zeggenschap over Vlissingen.⁴

De staat der buitenlandse zaken

Begin maart diende Van der Goes zijn eerste rapport over de stand der buitenlandse betrekkingen in bij het Uitvoerend Bewind. Het stuk is de eerste kijk op de wereld volgens Van der Goes en verdient daarom hier enige aandacht. Eerst enkele algemene politieke opmerkingen. Hij schreef dat de Bataafse Republiek in de algemene chaos haar bestaan had weten te behouden en, bevrijd van directe oorlogsbetrokkenheid, een wettig constitutioneel bewind had gevestigd. Daardoor zou het aanzien van de Bataafse Republiek bij de buitenlandse mogendheden ‘zeer verhoogd’ zijn. De vijanden van de Republiek, waarmee Van der Goes impliciet zowel Engeland als de misnoegde radicalen bedoelde, die hun hoop gevestigd hadden op de inwendige verdeeldheid, waren volgens hem in hun oogmerken vrijdeld. Het Frans bewind had via de

pen van Talleyrand afstand genomen van het gekuip tegen het Bataafs bewind. In het door rampen geplaagde Europa zou de ideologie van het republicanisme wel overwinnen, rapporteerde Van der Goes droogjes, 'maar ten koste van stromen bloed en talloze individuele en nationale rampen'. De staat van politieke afhankelijkheid noemde hij onvermijdelijk. De Bataafse Republiek was de speelbal geworden van de grote mogendheden. Het beleid kon niet anders zijn, zo concludeerde Van der Goes, dan 'het schip van staat maar uit de tegenwoordige branding waarin Europa zich bevindt, zo mogelijk door behendigheid en zeemanschap te redden [van stranding]'. Was de buitenlandse situatie sinds het aantreden van het nieuwe bewind alles tezamen genomen nog niet verergerd, de binnenlandse economische toestand vertoonde een uiterst donker beeld. Neutrale handelsvaart vormde de enige uitweg en die werd 'door schuimers onder de vlag van een bondgenoot verwoest'.

Van der Goes koos zijn woorden omzichtig, maar de paragraaf over de betrekkingen met Frankrijk was duidelijk. De Bataafse Republiek had de bilaterale betrekkingen zorgvuldig aangekweekt, ofschoon het haar niet ontbrak aan menigvuldige klachten. Die klachten, haastte Van der Goes te stellen, vonden evenwel eerder hun oorzaak in 'een samenloop van dwingende omstandigheden' dan in de wil van het Franse gouvernement. Niettemin volgde een lijstje van de belangrijkste klachten: de 'onbeschaamde roofzucht der [Franse] kapers' waarvan langzamerhand meer schade werd geleden dan van de vijand, de beledigingen en pesterijen van de Franse employés in Vlissingen, het geschil over de eigendom van de kerkelijke goederen in de Bataafse Republiek voor de overdracht waarvan Frankrijk een prijs vroeg, het uitblijven van een handelsverdrag, de non-interventie ten behoeve van de Bataafse belangen in Rastatt, en de onwil om de kosten van het troepenonderhoud te bespreken.

De Europese handel werd uiteraard door de oorlogstoestand niet bevorderd. De stichting van de Italiaanse republieken zou een welkome verruiming van de landhandel kunnen betekenen, 'doch waartoe de onzekere staat dier jeugdige gemenebesten nog niet toeliet ernstige onderhandelingen aan te leggen'. (Het plan om een residerende gezant naar Italië uit te zenden is nooit uitgevoerd.) Er klonk onbegrip voor de 'zonderlinge Egyptische expeditie' van Frankrijk die Engeland in de gelegenheid stelde nu ook de Levantse handel naar zich toe te trekken. Amerika was de enige bestemming die perspectief bood op groei van de handel. Daarom was er een Agent van Commercie naar de Verenigde

Staten uitgezonden. Maar Franse kapers maakten ook de Amerikaanse kust onveilig.

De contacten met de rest van de toenmalige wereld, de koloniale bezittingen, waren ernstig bemoeilijkt door de Britse suprematie op zee. Denemarken, en ook Zweden, waren als neutrale partners behulpzaam om te proberen iets van de verbindingen open te houden. Over betrekkingen met Engeland zelf repte het rapport met geen woord.

Over de betrekkingen met andere Europese landen was Van der Goes kort. Bondgenoot Spanje hielp door het zenden van hulptroepen ter verdediging van Suriname. Met Oostenrijk wilde men de betrekkingen graag normaliseren. Wenen had de Bataafse Republiek weliswaar nog niet erkend, maar de aanwezigheid in onofficiële capaciteit van de sinds 1786 aldaar residerende gezant Reinier van Haeften werd om praktische redenen geduld. De Republiek was formeel niet in oorlog met Oostenrijk, maar Frankrijk wel en daarmee moest vervulling van deze wens worden uitgesteld. Rusland bood kansen voor de handel, maar die waren tenietgedaan door zijn aansluiting bij de Tweede Coalitie. Over Russische plannen ten opzichte van de Bataafse Republiek werd in het rapport niet gesproken.

Een goed verstaander van het rapport van Van der Goes kon niet ontgaan dat de internationale positie van de Republiek in deplorabele toestand verkeerde. Voor een belangrijk deel waren de knellende band van het Haags Tractaat en de aanwezigheid van zoveel Franse troepen in de Republiek er debet aan dat andere Europese mogendheden de Bataafse Republiek niet als een politiek bestendige partner konden beschouwen: *un pays absolument artificiel*.⁵ De grootste ontgoocheling was wellicht dat het bondgenootschap met Frankrijk niet op substantiële wijze bijdroeg tot herstel van de handel en in het bijzonder van de zeehandel, de ruggengraat van financieel-economisch Nederland. Het uitblijven van een handelsverdrag met Frankrijk confronteerde de export met talloze douanetarieven. De Rijnvaart werd door Frankrijk gehinderd met tolheffingen. De eigen koopvaardij en de neutrale scheepvaart werden niet alleen door Engelse, maar ook door Franse kapers belaagd. De verbindingen met de koloniën werden steeds moeilijker, als zij niet al waren bezet door de Engelsen.⁶ Zo raakte de Republiek haar economische positie kwijt en daarmee haar troefkaart in het spel van de machtspolitiek. Er bleef niet veel anders over dan te proberen de integriteit van het land zo goed en zo waardig mogelijk te blijven verdedigen.⁷ En dat zag Van der Goes als zijn belangrijkste opdracht.

De Pruisische kaart

Het was Pruisen waarin Van der Goes het meeste perspectief zag voor intensivering van de betrekkingen. Pruisen voerde volgens Van der Goes een ‘vreesachtig’ beleid door zijn al in 1796 verklaarde neutraliteit stipt in acht te nemen. Belangrijk was dat het geen gehoor gaf aan de ‘vleierijen’ van de nieuwe Coalitie. Ofschoon Berlijn de Bataafse Republiek niet wilde erkennen totdat er een genoegzame schadeloosstelling met het Huis van Oranje was getroffen, bestonden er goede zakelijke betrekkingen met deze afzijdige grote mogendheid. De stadhoudergezinden, aldus Van der Goes, vergisten zich als zij meenden te kunnen rekenen op de steun van Pruisen voor hun zaak.⁸ Het was de steun van Pruisen die Van der Goes als de meest belangrijke grondslag zag voor de verwezenlijking van zijn beleid tot neutralisering van de Bataafse Republiek, dat in 1799 vorm begon aan te nemen. Waarom Pruisen?

Pruisen stelde van de drie omringende grote mogendheden op dat moment het minst belang in rechtstreekse politieke invloed in de Bataafse Republiek. Zijn relatie tot Frankrijk werd bepaald door de Pruisische geopolitieke belangen in Midden- en Oost-Europa. Het dynastieke argument had geen prioriteit meer. Herstel van het verwante Huis van Oranje bleef natuurlijk wenselijk, maar belangrijker was dat het in een algemene vredesregeling kon rekenen op een fatsoenlijke schadeloosstelling. De Pruisische koning Friedrich Wilhelm III stond zijn zwager Willem Frederik oogluikend toe een informeel hoofdkwartier in Lingen, over de grens bij Almelo, in te richten, maar wanneer de erfprins om daadwerkelijke steun vroeg, liet hij hem nogal eens in de kou staan.

Zolang Frankrijk op het oorlogspad bleef, was de Pruisische neutraliteit een mes dat aan twee kanten sneed. Deze afzijdigheid was voor Frankrijk voorlopig militair van cruciaal belang. Dit noodzaakte om een goede verstandhouding met Pruisen te onderhouden en bijvoorbeeld uit te kijken met eventuele plannen tot annexatie van de Bataafse Republiek. Tegelijkertijd stond Pruisen niet onverschillig tegenover uitbreiding van de in 1796 geschapen Noord-Duitse neutrale zone met een evenzeer geneutraliseerd Nederland. De verwezenlijking daarvan zou echter, gegeven het geopolitieke belang van de Lage Landen voor Frankrijk en Engeland, niet eenvoudig zijn.

Engeland en Rusland waren begin 1799 begonnen Pruisen onder druk te zetten teneinde het te bewegen toe te treden tot de Tweede Coalitie en in het bijzonder om een bijdrage te leveren aan het verdrijven van de

Fransen uit de Bataafse Republiek. De Franse gezant in Berlijn, Emmanuel de Sieyès, kreeg spoedig lucht van deze lobby en zette meteen een tegenoffensief in om Pruisen aan zijn neutraliteit te houden. Pruisen realiseerde zich dat onder deze omstandigheden de Bataafse Republiek waarde had als onderhandelingselement in zijn relatie tot Londen én Parijs. Van der Goes maakte dezelfde berekening. Pruisen was van de drie grote mogendheden politiek de minst ‘gevaarlijke’ in de pogingen steun te verkrijgen voor het idee van neutralisering van de Republiek en om zo ten opzichte van Frankrijk en Engeland aan gewicht en status te winnen. Een neutraal Pruisen was in de ogen van Van der Goes de enige geloofwaardige middelaar om de Bataafse neutraliteit te bewerken.

Tot dat doel was een eerste noodzakelijke stap om van Pruisen formele erkenning van de gewijzigde staatsorde in Nederland en daarmee van de Bataafse onafhankelijkheid te verkrijgen. Tijdelijk zaakgelastigde Pierre Bourdeaux behartigde na het vertrek van de laatste gezant de Bataafse belangen in Berlijn. Zonder officiële status, werd hem opgedragen langs alle mogelijke informele kanalen alles in het werk te stellen de Pruisische regering zich in haar eigen belang het lot van de Bataafse Republiek te doen aantrekken. Schimmelpenninck probeerde in Parijs hetzelfde in vertrouwelijke contacten met zijn Pruisische collega Alphonse de Sandoz-Rollin. Van der Goes wilde op die manier trachten te komen tot rechtstreekse onderhandelingen met de Pruisische regering over erkenning, zolang bij enige overeenkomst daarover de stadhouder maar geen rol speelde. Pruisische erkenning van de Bataafse Republiek, en dus van de democratische orde in het buurland, zou voor Frankrijk een grote geruststelling moeten betekenen.

Dit diplomatiek offensief werd ondernomen terwijl Van der Goes zich welbewust was dat hij op de uitlatingen van de Pruisische regeringsleider Christian von Haugwitz geen staat kon maken. De Franse gezant in Den Haag, Lombard, man van cultuur en letteren en nogal onder de indruk van Van der Goes, verzekerde hem dat Frankrijk maandelijks twee miljoen livres aan het hof van Berlijn betaalde ter verzekering van de Pruisische neutraliteit. Schimmelpenninck waarschuwde Van der Goes dat zijn inlichtingen hem duidelijk maakten dat de Pruisische regering schipperde tussen nu eens de ene en dan weer de andere belligerent en dat men dus niet op Pruisen kon vertrouwen.⁹

De situatie veranderde in het voorjaar van 1799. Na het mislukken van het vredescongres van Rastatt raakten Frankrijk en Oostenrijk (toegetreden tot de Tweede Coalitie) weer in oorlog. De Oostenrijkers (en de

Russen) boekten enige snelle militaire overwinningen. Haugwitz zag voordeel in de voortzetting van het conflict, die beide oorlogvoerende landen verder zou verzwakken. Definitieve annexatie van de linker Rijn-oever door Frankrijk kon daarmee voorlopig worden voorkomen. Dit betekende volgens Bourdeaux niet dat Haugwitz het door hem ontworpen neutraliteitsbeleid in de waagschaal wilde stellen door steun te zoeken bij de Coalitie. Bovendien waren twee door koning Friedrich Wilhelm zeer vertrouwde militaire raadslieden, Köckritz en Zastrow, tegen een breuk met Frankrijk.¹⁰

Van der Goes vroeg daarop Schimmelpenninck belet te vragen bij Sieyès, die net uit Berlijn was teruggekeerd om lid te worden van het politiek belegerde Directoire. Hij wilde weten hoe Sieyès oordeelde over de bestendigheid van de Pruisische neutraliteit. Ook moest Schimmelpenninck sonderen of het Frans bewind bereid was bij Friedrich Wilhelm te bemiddelen om zo spoedig mogelijk een Bataafs gezant met de rang van minister toe te laten. Dat zou in de Bataafse Republiek politiek een grote opsteker zijn. En, zo voegde Van der Goes eraan toe, ‘zo gij in de loop van deze recherches een weg meent te vinden die direct te Berlijn kan aangelegd worden, meld mij dan confidentieel de middelen die U geschikt voorkomen om tot ons oogmerk te geraken. Men is bereid hiertoe alle opofferingen te doen die aan het gewicht der zaak gegevenredigd zijn.’¹¹ Uitgedaagd door Schimmelpennincks wantrouwen tegen Haugwitz, zette Van der Goes zijn visie uiteen. Het zou inderdaad even dwaas als gevaarlijk zijn om roekeloos op Pruisen te vertrouwen. Zolang er evenwel geen feiten werden aangevoerd die het verklaarde neutraliteitsbeleid zouden logenstraffen, zag Van der Goes geen reden om te twijfelen aan een beleid dat op welberekend eigenbelang gegrond was:

De opinie dat een monarch [gesteld voor het alternatief] met een democratisch of met een koninklijk gouvernement te coaliseren, het laatste zou prefereren, is in abstracto misschien waar, doch in concreto – niet geheel buiten contestatie. Wat nut zal de coalitie met Engeland, Oostenrijk en Rusland aan het hof van Berlijn aanbrengen? De vernietiging van Frankrijk kan de Koning van Pruisen niet begeren, omdat daardoor een equilibre gebroken zou worden, waarvan het gevolg zou zijn dat de kolossale macht van die twee laatste mogendheden, die Pruisen zo van nabij omringen, de veiligheid van zijne eigen Staten zoude bedreigen. Pruisen kent te wel de geheime nijd van de kabinetten der Coalitie tegen zijn

*Graaf Christian Kurt von Haugwitz (1752-1832),
Pruisich minister van Buitenlandse Zaken*

neutraliteit, die voor haar zo nadelig geweest is, om niet overtuigd te zijn dat het alles te vrezen heeft van die gevaarlijke vrienden, wanneer zij de handen eens ruim zullen hebben.¹²

Schimmelpenninck antwoordde Van der Goes dat het hem niet om wantrouwen tegen de Pruisische bedoelingen ging, maar eerder om twijfel aan de houdbaarheid van de neutraliteitspolitiek. Pruisen kon in de visie van Schimmelpenninck in de oorlogsomstandigheden geen toeschouwer blijven. Om zijn goede betrekkingen met Frankrijk en het als tegenwicht tegen Oostenrijk en Rusland te behouden, behoorde Pruisen na het echec van Rastatt met een breed vredesvoorstel te komen. Dat zag Schimmelpenninck als een *window of opportunity*, want: ‘De weer uitgebarsten oorlog met alle gevolgen van dien kan op niets anders dan op een onophoudelijke afwisseling van revolutionaire schokken in dit land uitlopen.’¹³

Schimmelpenninck schreef dit na zijn gesprek met Sieyès, die hem de stelligste verzekering had gegeven dat van de kant van Pruisen niets te vrezen viel. Wat de erkenning van de Bataafse Republiek betreft, meende Sieyès zeker te weten dat Pruisen daartoe niet zou overgaan dan bij een algemene vrede.

Van der Goes ontving intussen van met name de diplomatieke posten Berlijn, Hamburg en Parijs regelmatig berichten over nieuwe tekenen die wezen op een mogelijke aanval van de Coalitie op de kusten van West-Europa. Die rapporten konden veelal niet anders dan gebaseerd zijn op niet direct verifieerbare informatie en vertoonden eerst nog weinig samenhang. Bovendien was de informatie vaak lang onderweg geweest, waardoor het aan een scherp, actueel overzicht ontbrak. Het bericht uit Berlijn van januari 1799 had dan ook een geringe uitwerking op het Bataafs bewind. Men kon of wilde zich eenvoudigweg niet voorstellen dat de Bataafse Republiek het doelwit van een expeditie kon zijn. Waarom zou het niet een afleidingsmanoeuvre kunnen zijn voor een hoofdaanval op Frankrijk zelf? Vooralsnog werden de defensiemaatregelen voldoende geacht. De aandacht bleef in de eerste plaats uitgaan naar vermindering van de lasten van het onderhoud der Franse troepen en het terugkrijgen van de zeggenschap over de strategisch belangrijke haven van Vlissingen. In Parijs bestond evenmin grote urgentie naar aanleiding van de berichten. Het sturen van generaal Guillaume Brune naar de Republiek werd voorlopig voldoende geacht. Men speelde liever met de gedachte aan een expeditie om via Ierland Engeland in de rug

aan te vallen, waarvoor de Franse marine de assistentie van het Bataafs eskader verlangde.

Van der Goes nam kennis van de berichten en de geruchten, kon er nog geen lijn in zien, en vertrouwde het meest op de diplomatieke aanwijzingen dat Pruisen zou volharden in zijn neutraliteit. Een aanval van de landzijde (door Pruisisch gebied) zou dan ondenkbaar zijn.

Opstokerij en ontslag

De hervatting van de oorlog had destabiliserend gewerkt op de Franse binnenlandse politiek. Het gevolg was een nieuwe staatsgreep in Parijs, de '30 Prairial' (18 juni 1799), die de invloed van de generaals vergrootte. Uiteindelijk zou dit leiden tot het ontslag van Talleyrand. Hem werd een te voorzichtig buitenlands beleid verweten. In de Bataafse Republiek had de onzekerheid over de Engels-Russische plannen uiteindelijk toch haar uitwerking op de gemoederen. Er werd in Den Haag met gelatenheid gereageerd op de verslechtering van de internationale toestand. De ontevredenheid over het weinig inspirerende beleid en het gebrek aan politiek elan van het Uitvoerend Bewind, dat sinds de staatsgreep van 12 juni 1798 uit meer behoudende patriotten bestond, groeide. De vijf leden van het bewind vertoonden geen echte eenheid van inzicht en waren wankelmoedig in hun optreden. De reglementaire vervanging van de Amsterdamse tabakskoopman Johannes Willem van Hasselt door Augustijn Besier, een moderaat geworden patriot, betekende enige verbetering in het bestuur. Zelfs Daendels begon zich weer te roeren, ontevreden als hij was over het gebrek aan zorg voor de kustverdediging. De agenten konden des te meer hun eigen plan trekken, maar ook tussen hen ging het schorten aan goede coördinatie. De onzekerheid greep om zich heen.

Die onzekerheid werd ook gevoed doordat de aanhangers van de erfprins in het troebel wordende water gingen vissen. Via agenten liet de erfprins in overleg met zijn moeder, Wilhelmina van Pruisen, nagaan wie in het Bataafs bestuur en onder welke voorwaarden bereid zouden kunnen zijn zich in te zetten voor herstel van het oude regime. Men had een lijst opgesteld van figuren die daarvoor in aanmerking zouden kunnen komen. Anthony van Haersolte en François Ermerins, leden van het Uitvoerend Bewind, alsmede hun secretaris Carel Hultman stonden daarop en aanvankelijk ook Daendels!¹⁴ Van der Goes werd niet genoemd.

Inmiddels was in Den Haag de nieuwe bevelhebber van de Franse troepen in Nederland gearriveerd, generaal Brune, met wie het Bataafs bewind veel te stellen kreeg. Brune, ooit vriend van de geëxecuteerde revolutionair Georges Danton, was een politiek actieve militair die lef combineerde met streken. Zijn reputatie was hem vooruitgegaan. Nog in 1798 speelde hij een kwalijke rol bij het forceren van de stichting van de Helvetische Republiek en daarna in het bestuur van de Cisalpijnse Republiek.¹⁵ Schimmelpenninck stelde niettemin Den Haag gerust. Hij meende zeker te weten dat de generaal met de beste bedoelingen naar Nederland kwam.¹⁶ De generaal had spoedig reden tot klagen. Het Uitvoerend Bewind hield op legalistische gronden een regeling van het onderhoud van de Franse troepen tegen, en, voor Brune nog veel belangrijker, het weigerde hem vierkant het opperbevel van de Bataafse troepen te geven. Daarbij kwam een slechter wordende verstandhouding tussen de Agent van Oorlog, Gerrit Jan Pijman, en de generaals Brune en Daendels. De Fransman had al gauw geen hoge pet op van de leden van het Uitvoerend Bewind noch van de meeste agenten.

Daendels, met zijn opvliegend karakter, raakte geïrriteerd door het omzichtige optreden van het Uitvoerend Bewind en zijn agenten. Ongeacht het feit dat men niet wist of en waar de Engelsen en de Russen de Bataafse kust zouden aanvallen, kon het in zijn opvatting niet zo zijn dat de kustverdediging dan maar niet versterkt werd. Eind mei barstte hij uit, kennelijk ook tegen Van der Goes, wiens omzichtige diplomatie hem vermoedelijk een doorn in het oog was. Hevig verontwaardigd en 'doodmoe' van de kritiek schreef Van der Goes aan zijn vriend Schimmelpenninck dat, als het zo moest, hij het bijltje erbij neer zou gooien om zich terug te trekken in de tuinen van zijn buitenplaats 'Oostbroek' bij Loosduinen. Alleen het antwoord van Schimmelpenninck is bewaard gebleven:

Lieve beste vriend! Lieve hemel wat was uwe laatste vertrouwelijke in een vlaag van melancholie en knorrigheid geschreven!! Ik weet wel, dat die knaap waarvan gij in die brief spreekt, het verschrikkelijk lastig kan maken. Maar houd, bid ik U, steeds in het oog, dat zijn hart wezenlijk niet kwaad is. Laat hem nog een week of twee of drie woelen, de omstandigheden zullen zich dan wel ophelderen. Het is onmogelijk dat wij drie weken ten opzichte van de Pruisische vrees in het onzekere zijn kunnen en als Pruisen zich hetzij door een formele declaratie of door sprekende daden ten onze opzichte gunstig declareert, dan houden van zelf alle die onrustigheden op,

Generaal Guillaume Brune (1763-1815), opperbevelhebber van de Bataafs-Franse troepen tijdens de episode van de Engels-Russische landingen in 1799

en de man moet dan wel weer stil worden. Gij moet dus niet denken om nog voor eerst aardappelen te gaan planten. Onze gehele natie, te weten *la partie saine*, is met U in de wolken. Hier ook is elk over Uw directie en wijze van zaken te behandelen in alle opzichten voldaan. Dus zult gij U althans aan het geschreeuw van onbesuisden niet storen. En, hierop kunt gij staat maken, zo gij aardappelen gaat planten kom ik U daarin helpen en dan zullen er dus twee posten te begeben zijn.¹⁷

Eind juni was de lucht nog niet geklaard. Daartoe hielp niet een korzelig verzoek van collega Spoors van Marine om zich nader te verklaren waarom deze niet eerder uitgebreid geïnformeerd was over de berichten over de voorbereidingen van de Russische vloot. Van der Goes reageerde gepikeerd. Hij verwees naar de tegenspraak en onbepaaldheid van de vele geruchten. Hij had alle betrokken posten op scherp gezet teneinde concrete informatie onverwijld te melden. Spoors zou er beter aan doen hem eens te steunen in zijn tot nu toe vergeefse poging om spionnen in Engeland aan te trekken.¹⁸ Van der Goes besloot zijn ontslag aan te bieden wegens onvoldoende fysieke en morele krachten. Lombard rapporteerde aan Talleyrand: ‘De Agent van buitenlandse betrekkingen over wie ik voor Frankrijk alleen maar tevreden kan zijn, die genoeg heeft van de intriges van Daendels en van enige huichelachtige orangisten “qui font les populaires”, wil absoluut niet in zijn functie blijven. Alles raakt verward.’¹⁹ Het Uitvoerend Bewind besloot in de ontslagaanvraag te ‘difficulteren’. Om de weigering nog duidelijker te maken vroeg het Van der Goes nadrukkelijk diens bemiddeling bij de oplossing van het conflict over het opperbevel met generaal Brune. Van der Goes zette zich over zijn verontwaardiging heen en leverde een weloverwogen advies, dat het mede mogelijk maakte de kwestie eindelijk te regelen. Indien men in de weigering wilde volharden, zo schreef hij, dan moest het Uitvoerend Bewind zich afvragen of het daarvoor de binnenlandse intriges wel voldoende meester was. Het landsbelang vorderde volgens Van der Goes over legalistische en prestigebezwaren heen te stappen en zelf het initiatief te nemen Brune te benoemen (zij het onder operationele voorwaarden), voordat het bewind daartoe door het Frans gouvernement zou worden gedwongen.²⁰ Brune werd op 15 juli benoemd. Het Bataafs veiligheidsbeleid lag nu voor de komende tijd grotendeels in handen van de Franse generaal.

Intussen ging het stoken tegen het bewind door de ‘heethoofden’ en ‘misnoegden’ onverminderd voort. In Parijs, waar zij steun verwachtten van het nieuwe Directoire, hadden zij gepleit voor het veroorzaken van een omwenteling in Den Haag, omdat het bewind aristocratisch, oppressief, anglomaan en vijandig tegenover de republikeinse beginzelen was. Half juli verschenen krantenartikelen waarin werd beweerd dat het Uitvoerend Bewind samen met het Vertegenwoordigend Lichaam (nieuwe naam van de Nationale Vergadering) een geheime missie had uitgezonden om Pruisen interventie te vragen tot herstel van het stadhouderschap. Tezelfdertijd kwam er een anoniem pamflet in omloop dat Ermerins en Van der Goes beschuldigde van het sturen van een geheime bode naar Hamburg om het land uit te leveren aan Engeland.²¹ Het Vertegenwoordigend Lichaam riep tegen de achtergrond van de Engelse bedreigingen op tot saamhorigheid in een proclamatie die tevens tot doel had de aantijgingen van ‘anglomanie’ in Frankrijk te weerleggen. Het Parijse radicale opinieblad *Journal des Hommes libres* deed er echter een schepje bovenop. Via een anonieme correspondent in Den Haag publiceerde het op 25 juli een artikel rijk aan *innuendo* waarin scherpe kritiek werd geleverd op de leden van het bewind en de agenten persoonlijk. Het trio Ermerins, Van der Goes en Schimmelpenninck zou bezig zijn het land uit te leveren aan Engeland. Een paar dagen later opende het blad met een frontale aanval op gezant Schimmelpenninck. Kort gezegd kwam het hierop neer: links praten, maar rechts doen. Deze perfide gezant zou geheime agenten naar Berlijn sturen en voerde een guerrilla tegen de vrije pers.²² In overleg met Van der Goes en met instemming van het bewind, stuurde Schimmelpenninck een protestnota aan de opvolger van Talleyrand, Charles-Frédéric Reinhard, een protegé van Sieyès, waarin tegelijkertijd de onwankelbare gehechtheid van het Bataafs bewind aan de alliantie uitbundig werd beleden.

Van der Goes volhardde aanvankelijk nog in zijn ontslag aanvraag. Schimmelpenninck, die zijn gelijkgestemde tegenhanger en informant in Den Haag niet graag wilde zien vertrekken, stak Van der Goes nogmaals een hart onder de riem. Het moet zijn ego gestreeld hebben:

Ik houd evenmin als gij van complimenten. Dit echter zal ik mij, *en tout état de cause*, tot een genoegen en een plicht maken, om voor de gehele wereld te verklaren, dat ik in de ganse loop van onze onderlinge zo officiële als confidentiële correspondentie te allen tijde en als het ware in elke regel de doorslaanste blijken gevonden heb van een onwankelbaar getrouwe staatsdienaar en

van een hartelijke beminnaar van de vrijheid en onafhankelijkheid van zijn vaderland. Plak dit getuigenis mijn vriend, desnoods op de hoeken van alle straten aan, en beschouw het als de billijke hulde aan uw onvermoeide belangeloze ijver voor 's lands welzijn verschuldigd.²³

De ontslagaanvraag verdween daarna, althans voorlopig, uit de annalen.

De gemoederen kwamen enigszins tot rust in politiek Den Haag. Het korte verblijf van de nieuwe Franse gezant, Joseph Fouché, kompaan van Brune in Italië en later berucht als minister van Politie onder Napoleon,²⁴ leidde tot een tijdelijke toenadering tussen de Bataafse bestuurders en hun critici. Het Directoire had Fouché opgedragen de samenwerking terug te brengen tot het niveau van voor 12 juni 1798, echter zonder het bewind omver te werpen. De radicalen moesten hun vuur dus temperen. De nervositeit bleef. De proclamatie van prins Willem v uit Hampton Court, eind juli, hoewel verzoenend van toon, maar waarin wel een Britse militaire actie tegen de Franse onderdrukking werd aangekondigd, droeg ertoe bij dat de neuzen nu eindelijk in de richting van de externe dreiging begonnen te draaien. De nodige defensiemaatregelen kwamen nu pas goed op gang. Er werden steeds meer Engelse verkenningen van de zeegaten en korte overvallen op het noordelijk kustgebied gerapporteerd. Van der Goes noch het Frans gouvernement geloofde begin augustus aan een invasie in de Bataafse Republiek.²⁵ België leek, uitgaande van de oogmerken van de Tweede Coalitie, veeleer de bestemming van de expeditie. Ook het doel van de Russische expeditievloot bleef ongewis. Dit alles lijkt achteraf gezien vreemd, maar de Engelsen zelf besloten pas begin augustus, na een nogal ontvullende verkenningstocht van generaal Sir George Don, dat de aanval het beste kon worden ingezet bij Den Helder. Eerder waren de Fries-Groningse kust, Hellevoetsluis en Walcheren in beeld geweest en zelfs Scheveningen, als aantrekkelijk voor een frontale aanval op het regeringscentrum.²⁶

Wat men in Den Haag op dat moment niet kon weten, was dat de Engels-Russische expeditie zowel politiek als militair slecht was voorbereid. Zoals de historicus Jaap de Moor heeft beschreven, ontbrak het ook de Engelsen aan actuele en betrouwbare inlichtingen. Zo rekenden zij op een spontane volksopstand, die echter achterwege zou blijven. In Londen bestond verschil van inzicht over de opzet van de operatie. Lord Grenville liet zich ontvallen dat een aanval op Holland alleen uitvoerbaar was met hulp van Pruisen en afhankelijk was van een succesvol

offensief van de Russen tegen Oost-Frankrijk. Zo niet, dan waren de landingstroepen volgens hem: ‘food for the frogs’.²⁷

Oorlog, op het smalste stukje Nederland

De Pruisen hielden hun kaarten dicht tegen de borst. Haugwitz begreep dat er links- of rechtsom voordeel uit de gespannen situatie te behalen viel. De regeringsleider hield tegenover de Engelsen zijn opties open. Tussen hem en de Britse gezant Thomas Grenville (zoon van de eerste minister) circuleerde al eind juli een algemeen pacificatieplan, waarvoor de belangstelling van Frankrijk gezocht moest worden. Dat was een optie, want Frankrijk probeerde het neutrale Pruisen nog steeds te winnen voor een bondgenootschap. Een belangrijk element van dit plan was de neutralisering van de Bataafse Republiek.²⁸ Haugwitz leek bereid de Republiek in haar tegenwoordige staatsvorm te aanvaarden op voorwaarde van een internationale garantie van volstrekte onafhankelijkheid. Koning Friedrich Wilhelm was evenwel beslist tegen toetreding van Pruisen tot de Tweede Coalitie. Met de oogmerken van de Engels-Russische plannen was hij het politiek wel eens, maar de vorst vond dat er voldoende ruimte was om met Frankrijk eerst de diplomatieke weg af te wandelen. De belangen van zijn zwager Willem Frederik waren naar de achtergrond geschoven: herstel van Oranje zou de overmacht van Engeland ter zee bevestigen, aldus informatie van raadsman Zastrow, en dat werd als zeer schadelijk voor de Pruisische commercie beschouwd.²⁹ Bourdeaux rapporteerde dat de erfprins tevergeefs bij de koning had gepleit voor de belangen van zijn Huis. De enige reactie van Friedrich Wilhelm zou geweest zijn: ‘Kom, laten we een potje biljart gaan spelen.’³⁰

De Pruisische ouvertures die daarop begin augustus in Parijs volgden, moeten Van der Goes tevreden hebben gesteld over het voorlopig resultaat van het Bataafs diplomatiek offensief in Berlijn. Het bleef echter heel moeilijk een vinger te krijgen achter wat Pruisen en Frankrijk nu precies bespraken. Het bleek dat Pruisen ook voorstelde om de Helvetische Republiek neutraal te verklaren. Daarmee overvroeg het wellicht de achterdochtige Fransen. Van der Goes, die niets liever wilde dan rechtstreeks met de Pruisische regering over de kwestie te kunnen beraadslagen, bleef sceptisch. Een anonieme *go-between* van Bourdeaux leverde weliswaar positieve informatie, maar was hij echt te vertrouwen? De man vroeg veel geld voor zijn diensten. Van der Goes schreef

Bourdeaux: ‘Hoe voordelig ook de neutraliteit van dit land voor onze koophandel moge zijn, kan ik nog niet geloven, dat men Engeland en Frankrijk daartoe overhaalt. De eerste is te jaloers van onze welvaart en te trots op de tegenwoordige successen der Coalitie, de tweede zal deze grote liefde voor ons land misschien wantrouwen en de een of andere *arrière-pensée* vrezen. Omtrent dit laatste ben ik zelf ook nog niet volkomen gerust. Ik zou ten minste gaarne zien, dat Pruisen zich wat meer prononceerde. (...) Gij begrijpt lichtelijk, dat ingeval Frankrijk daarin mocht toestemmen, men wel zorg zal dragen, dat de Franse troepen dit land niet zullen verlaten, tenzij men volkomen gereassureerd is tegen de terugkomst van een Stadhouders. Als geheel onafhankelijk gouvernement *zonder stadhouder*, zal het Bataafs bestuur gaarne met Pruisen in onderhandeling treden. Het zal zelfs zonder Pruisen geen negotiatiën met andere mogendheden entameren, omdat het overtuigd is, dat in de tegenwoordige omstandigheden een nauwe verbintenis tussen Pruisen en deze Republiek voor beide staten zeer nuttig kan zijn. Zo gij onder de hand overtuigd kunt worden, dat Pruisen oprecht jegens ons dezelfde gevoelens koestert, zou het belangrijk worden, dat men hoe eer hoe beter van weerskanten tot nadere ouvertures kwam. Tracht hierop het terrein eens te sonderen.’³¹ De bijgedachte betrof de mogelijke oogmerken van Pruisen ten aanzien van de Belgische – nu Franse – departementen ter versterking van zijn greep op de Kleefse provincies.

Uit Parijs hoorde Van der Goes op dat moment zeer weinig. Schimmelpenninck had na alle beschimpingen die over hem heen gekomen waren verlot gevraagd en, merkwaardigerwijs gezien de toestand, ook gekregen. Zijn tijdelijke plaatsvervanger, Van Grasveld, had niet het netwerk paraat dat nu zeer nodig was. De nieuwe Franse gezant Guyot de Saint Florent had opdracht gekregen in Den Haag te zwijgen over de besprekingen met Pruisen.

Zo brak de dinsdag 27 augustus aan. Om halfvijf in de ochtend begonnen de Engelsen hun landing op het strand van Callantsoog. Van der Goes, waarschijnlijk nog ongewis van het drama, liet op de Kneuterdijk dringende berichten uitgaan naar Parijs en Berlijn om zo spoedig mogelijk te worden geïnformeerd over alles wat men te weten kon komen over de stand van zaken in de Pruisisch-Franse onderhandelingen. Het was niet Van Grasveld in Parijs, maar Bourdeaux in Berlijn die toevallig op dezelfde dag het bericht op de post deed dat Frankrijk de Pruisische voorstellen verworpen noch aanvaard had. Pruisen had de Franse zaakgelastigde in Berlijn, Louis-Guillaume Otto, laten weten dat het nu

*De landing van Britse troepen tussen Petten en Callantsoog op 27 augustus 1799.
Gravure door Cornelis Brouwer naar J.A. Langendijk*

troepen wenste te legeren in zijn neutrale Kleefse provincies uit voorzorg tegen Engelse interventie in Nederland.³² Maar het was al oorlog, en wel op het smalste stukje Nederland: een landtong die de Kop van Noord-Holland heette.

De krijgskansen keerden zich vooralsnog tegen de Bataven. Tegenover de Britse invasiemacht stond de Bataafse eerste divisie onder bevel van generaal Daendels, die echter verre van voltallig was. Daendels moest, in afwachting van broodnodige versterkingen, een paar snelle beslissingen nemen. Hij besloot zijn leger tactisch terug te trekken en gaf bevel Den Helder prijs te geven, na de kustbatterijen onklaar gemaakt te hebben. Het Bataafs eskader, dat op de rede van Texel nog steeds in afwachting was van Franse zeilorders uit Brest voor de Ierse expeditie, lag nu onbeschermd als een *sitting duck*, bij ongunstige wind opgesloten in een nauw vaarwater, de Vlieter. Niet te missen voor de Engelse scheepskanon. Op de Engelse schepen wapperden oranje vlaggen. Op de meeste Bataafse schepen weigerden daarop de matrozen te vechten. Enkele Oranjegezinde officieren, later beschuldigd van verraad, brachten eskadercommandant Samuel Story tijdens een krijgsraad verder in het nauw. In de nacht van 30 op 31 augustus verwisselde het laatste restant van de Bataafse slagvloot, door ‘agitatie en propaganda’ in muiterij verzeild, de vlag met de Bataafse maagd voor de oude Prinsenvlag.³³ De Britten nestelden zich snel in een goed verdedigbaar bruggenhoofd in de kop van Noord-Holland, waarmee zij ook de toegang over zee tot het door de Bataafse legerleiding vanwege orangistische woelingen niet betrouwbaar geachte Amsterdam³⁴ controleerden. Zij rukten evenwel niet meteen op, maar wachtten liever op de Russische versterkingen. Achteraf waren de maatregelen van Daendels begrijpelijk, maar de ontruiming van Den Helder en met name de overgave van de vloot veroorzaakten verbijstering en ontsteltenis in Den Haag. Het vermoeden van verraad vatte snel post. Indien de toegezegde, maar tergend traag bij elkaar gebrachte Franse versterkingen, uit Zeeland, uit België en het Rijnland, niet spoedig ter plaatse zouden zijn, moest het Uitvoerend Bewind vrezzen voor het behoud van Alkmaar, Haarlem en Amsterdam. Generaal Brune nam begin september het commando op zich. De communicatie tussen de Franse opperbevelhebber en het bewind in Den Haag dat hij minachtte, maar ook tussen Brune en zijn Bataafse commandanten, liet zeer te wensen over en schiep verwarring en wantrouwen.

Het Uitvoerend Bewind was bij het naderend gevaar merkwaardig ‘onverstoorbaar berustend’ geweest.³⁵ Guyot schreef aan minister Reinhard hoe verbaasd hij was over de rust waarmee het Bataafs gouverne-

ment de dreiging van een Anglo-Russische invasie benaderde. Van der Goes was er volgens hem van overtuigd dat het invasieplan geenszins de Bataafse kust tot doel had. Guyot zocht de oorzaak van dit vreemde gevoel van veiligheid in het verdeelde politieke landschap dat bijdroeg aan de traagheid van uitvoering van de meest dringende maatregelen.³⁶ Maar nu sloegen de nervositeit en een zekere radeloosheid toe. Er was grote onzekerheid over de omvang van de invasiemacht en er heerste twijfel aan de bereidheid van de Fransen om te hulp te komen. Oorlog in Zwitserland en Italië bond een aanzienlijke Franse troepenmacht terwijl revoltes in Zuidwest-Frankrijk ook militaire inzet eisten. Men was bang dat de Engelsen het land onder de voet zouden lopen. Grote onvoorspelbaarheid bestond ook over de reactie van de aanzienlijke Oranje-aanhang op de komst van de Engelsen met oranje vlaggen en met in hun kielzog de erfprins. De bevolking keek echter de kat uit de boom. In Den Haag vertoonden zich de eerste tekenen van paniek. Er werd gesproken over verplaatsing van de regeringszetel naar het zuiden, familie van leden van het Uitvoerend Bewind vertrok al naar elders. Waardevolle bezittingen werden verborgen.³⁷ Het ergste was wel de vrees het toneel te worden van een bloedige en bittere strijd met veel slachtoffers en verwoesting van land, have en goed, met name in het economisch belangrijke Holland. Angstaanjagende voorbeelden van andere Europese oorlogstonelen waren talrijk. Die vrees was begrijpelijk en oprecht, en werd ook gedeeld in patriotse kringen en niet in de laatste plaats door Van der Goes zelf. Verwoesting van Nederland was in niemands belang – ook niet in het belang van de omliggende naties. Dat gaf Van der Goes het argument tegenover het Uitvoerend Bewind om, behalve militaire en politieke steun bij Frankrijk, actief diplomatieke steun te zoeken bij buurlanden, zolang daartoe nog gelegenheid was, voor de onmiddellijke neutralisatie van de Bataafse Republiek.

Twee geheime missies

Zodra het nieuws van de Britse invasie in Den Haag doordrong, had Van der Goes per extra koerier Van Grasveld in Parijs geïnstrueerd Frankrijks militaire en expliciete politieke steun te vragen voor het behoud van de Bataafse Republiek. Tegelijkertijd moest de zaakgelastigde informeren naar wat de Fransen konden vertellen over hun gesprekken met de Pruisen over Bataafse neutraliteit. Van Grasveld liet op 1 september weten dat ‘tot heden toe door of vanwege het Pruisisch Ministerie geen

directe demarches noch tot het obtineren ener Neutraliteit voor onze Republiek, noch tot het respecteren van onze independentie door het Frans gouvernement, gedaan zijn, en dat al wat tot deze geruchten kan aanleiding gegeven hebben slechts bestaat in *indirecte* en mondelinge vertogen, zo hier als te Berlijn, strekkende om het Gouvernement van Frankrijk te engageren om onze independentie in duidelijke termen te proclameren en door daden te respecteren en te doen respecteren.³⁸ Het Directoire omzeilde aldus een positieve dan wel negatieve stellingname, terwijl sterke man Sieyès als een doekje voor het bloeden in dit ure des gevaars een plechtige boodschap vol geruststellende woorden over Franse steun stuurde aan het Uitvoerend Bewind. Het sprak vanzelf dat Van der Goes weinig ingenomen was met dit bericht, zoals hij aan Bourdeaux schreef. Het bevestigde hem slechts dat er met Frankrijk over neutraliteit voorlopig weinig zaken te doen waren. Vreemd was dat niet. Frankrijk zag zich in Nederland voor het eerst sinds lange tijd geconfronteerd met een aanval te land door de aartsvijand. De Engels-Russische invasie werd onmiddellijk een prestigekwestie voor de Franse Republiek. Ook al had men aanvankelijk grote moeite versterkingen te laten aanrukken, verlies of compromis was ondenkbaar.³⁹ In Italië had Frankrijk namelijk in juli al een aantal zusterrepublieken moeten prijsgeven aan oprukkende Oostenrijkers, Russen en Italianen.⁴⁰

Van der Goes vroeg Bourdeaux, op 4 september, na te gaan hoe de Pruisische regering aankeek tegen de offensieve acties van de erfprins en tegen het werven van te bewapenen emigrés in Westfalen. In gesprek met Bielfeld, de Pruisische zaakgelastigde, maakte Van der Goes een zeer neerslachtige indruk. Hij meende dat de Fransen over onvoldoende middelen beschikten om de Engelse superioriteit te weerstaan. Het land zou veranderen in een puinhoop als er niet een soort wapenstilstand kon worden bereikt. Hij was bang dat het bewind anders niet zou standhouden. Bielfeld beschreef dit als Van der Goes' persoonlijke mening. Hoe de leden van het bewind erover dachten, wist hij niet precies. Van der Goes zei niet te geloven dat Pruisen zich met de initiatieven van de Oranjepartij zou willen inlaten en dat Bourdeaux duidelijkheid zou krijgen.⁴¹ Dat had hij goed gezien. De Pruisische koning kreeg het advies zich helemaal buiten het conflict te houden en de kwestie zichzelf te laten oplossen.⁴² Maar dat wist Van der Goes nog niet, toen op zondag 8 september het voltallige Uitvoerend Bewind onder voorzitterschap van François Ermerins bijeenkwam om te beraadslagen over de toestand van de oorlog die niet rooskleurig en in de ogen van het gezelschap bepaald ontmoedigend was.

De leden van het bewind waren behalve de Zeeuw Ermerins, de Deventenaar August Besier, de Geldersman Anthony van Haersolte, de Groninger Albert Hoeth en de Eindhovenenaar Jan van Hooff. Alleen de laatste was een vurig patriot. Hij had zowel tijdens de ballingschap na 1787 in Parijs als na de staatsgreep van 22 januari 1798 in het gevang gezeten. In Parijs, tijdens de Terreur, ontsnapte hij aan de guillotine door een schrijffout.⁴³

Het bewind vreesde overmacht van de Britten en Russen. Men twijfelde over wat onder de omstandigheden het beste was in het landsbelang. Er dreigde een rampzalige oorlog. De mogelijkheid zich te moeten overgeven aan de verwachte zoete wraak van de Britten en de Oranjegezinden wekte weerzin. Van der Goes deed nu het voorstel om, met de grootst mogelijke aandrang, diplomatieke interventie van Pruisen in te roepen. Dat leek doenlijk. Het bewind vond althans dat geen midelen onbeproefd moesten worden gelaten om ‘het toneel van oorlog van de grond van deze Republiek te verwijderen en dezelve voor een gehele destructie te bewaren’.⁴⁴ Van der Goes stelde een geheime missie voor. Zaakgelastigde Bourdeaux werd weliswaar in Berlijn als Bataafs verbindingsman geduld, omdat hij reeds voor 1795 aan de legatie verbonden was, maar hij genoot geen formele status als gesprekspartner. Van der Goes vond dat minister van Buitenlandse Zaken Haugwitz Bourdeaux daarom te veel aan het lijntje hield. Er moest een gezaghebbende politieke figuur, wiens reputatie via de Pruisische zaakgelastigde Bielfeld naar Berlijn vooruit kon gaan, gezocht worden om deze missie als particulier, zonder enige diplomatieke status en onder strikte geheimhouding, uit te voeren. De man die men koos was de Zwollenaar Wilhelmus Queysen, een gematigd patriot en bekwaam jurist, die tijdens de ‘Bataafse Terreur’ in Hoorn gevangen was gezet omdat hij lid was geweest van de ‘verfoeilijke’ Commissie voor Buitenlandse Zaken van de Nationale Vergadering. Zo kreeg Van der Goes de toestemming voor een even vermetel als risicovol initiatief op een zeer precair moment.

Nog dezelfde 8 september spoedde zich een ijlbode naar Queysen in Zwolle. De volgende dag informeerde Van der Goes de Pruisische zaakgelastigde over het voornemen Queysen met een geheime zending naar Berlijn te sturen. Volgens Bielfeld zei Van der Goes hem dat de Bataafse Republiek werd geconfronteerd met het vooruitzicht van een langdurige oorlog dan wel met het moeten accepteren van onereuze voorwaarden van de Engelsen. Pruisische tussenkomst was de enige kans om deze

dubbele rampspoed te voorkomen. Van der Goes realiseerde zich dat het zeer twijfelachtig was of Frankrijk bereid zou zijn goedschiks zijn troepen uit de Republiek terug te trekken, maar dat niettemin dit laatste redmiddel beproefd moest worden. Bielfeld rapporteerde dat Van der Goes moest toegeven dat het bewind nog niet in staat was precieze voorstellen te doen. Maar het wilde graag luisteren naar de voorwaarden die Pruisen zou stellen voor zijn goede diensten. Als herstel van Oranje daarvan onderdeel zou zijn, was volgens Van der Goes het bewind bereid daarover te spreken, zolang dit zou bijdragen aan de verzoening van de partijen en zolang daaraan maar niet een blindelings terugkeer naar de oude constitutie was verbonden.⁴⁵

Of, wanneer en hoe de optie van herstel van het Huis van Oranje in de beraadslaging van het Uitvoerend Bewind is opgekomen, blijft een raadsel. De vrees voor een opstand van Oranjegezinden was op dat moment reëel. Niet duidelijk is waarom men zou menen dat een compromis over herstel van Oranje ook met de Franse bondgenoot bespreekbaar zou zijn, als dit de oorlog kon stoppen, de binnenlandse eenheid kon herstellen en de Franse invloed aan voorwaarden kon onderwerpen. In de notulen van het bewind is daarover geen aanwijzing te vinden, hetgeen niet zo vreemd is voor een dergelijk onder de omstandigheden brisant idee.

De enige bron die ter beschikking staat is de rapportage aan Berlijn van Bielfeld. Hij baseerde zijn informatie voor een aanzienlijk deel op gesprekken met Van der Goes. Bielfeld schreef op 12 september, nadat Queysen de opdracht geweigerd had, dat hij de indruk had dat bewind en agent het onderling niet eens waren over het doel van de missie en over de instructie op grond waarvan die zou moeten worden uitgevoerd. Hij voegde daaraan toe dat hij overtuigd was dat ‘vier van de leden van het Bewind de ideeën van Van der Goes naar de geest deelden en graag de bescherming van de Pruisische koning zouden aanvaarden tegen de prijs van herstel van Oranje, maar daarvoor niet openlijk durfden uit te komen’.⁴⁶ Bielfeld verwachtte dat, wie ook uiteindelijk met de missie zou worden belast, deze een ruime instructie zou meekrijgen. Dit kan betekenen dat de optie van herstel van Oranje als onderdeel van een afspraak met Pruisen uit de koker van Van der Goes kwam. Enige dagen later herhaalde Bielfeld zijn overtuiging dat, hoewel de leden van het bewind zich er nog niet formeel over durfden uit te spreken, zij (en het weldenkend deel van het Wetgevend Lichaam!) de optie van herstel van Oranje zouden aanvaarden zodra de Pruisische koning die als voorwaarde van zijn bemiddeling zou stellen. Als het idee inderdaad van hem

Johan Hendrik Mollerus (1750-1834), die de geheime missie naar Van de Spiegel en de erfprins ondernam. Hij was een jeugdvriend van Van der Goes

afkomstig was en Van der Goes hiermee de Pruisen, via Bielfeld, uit de tent probeerde te lokken, dan speelde hij politiek zeer hoog spel.

Wat hiervan ook zij, het ontbrak aan een eensluidend besluit van het bewind, en daarmee maakte Van der Goes een politieke fout. Hij meende wellicht dat een handreiking naar de dynastieke belangen van de Pruisische koning kon helpen hem te overreden. Verderop in dit hoofdstuk komt de suggestie aan de orde dat Van der Goes tot deze stap via Bielfeld werd geprovoceerd door Haugwitz. Om ten gunste van die handreiking vertrouwen te scheppen, deed Van der Goes iets wat zeker niet in de voltallige vergadering van het bewind was besproken. Waarschijnlijk in overleg met Besier en Van Haersolte benaderde hij zijn jeugdvriend Johan Hendrik Mollerus, oud-secretaris van de Raad van State, die bekendstond als Oranjegezind.⁴⁷ Van der Goes vroeg hem aan de missie naar Berlijn deel te nemen als blijk van steun van de orangistische kringen. Na enkele gesprekken zei Mollerus toe te zullen gaan, maar niet eerder dan nadat hij de instemming verkreeg van de erfprins in Lingen. Dan zou hij kunnen doorreizen naar Berlijn. Van der Goes kon dat bilijken en verschafte hem een paspoort geldig voor twee weken om het land te kunnen verlaten, zonder medeweten van de Agent van Inwendige Politie, Abram La Pierre. Mollerus verdween op 12 september over de grens naar Duitsland.

Maakte dit Van der Goes tot een crypto-orangist die zijn kans schoon zag de zaak van de gewezen stadhouder te dienen of zelfs tot een geheim provocateur van de belangen van Oranje? In de bronnen die Colenbrander ter beschikking stonden, en ook in het Koninklijk Huisarchief, is geen enkele aanwijzing te vinden dat Van der Goes onder één hoedje zou hebben gespeeld met de Oranjepartij. De reactie van prins Willem v en de Prinses van Oranje op het voorstel van een geconditioneerde terugkeer van Oranje in de Republiek spreekt, zoals hierna aan de orde komt, boekdelen. Van der Goes zelf heeft over deze episode geen ego-documenten nagelaten. Juist over deze periode ontbreken in de correspondentie met Schimmelpenninck helaas de particuliere brieven van Van der Goes.⁴⁸ De enige die iets over zijn werkelijke gevoelens jegens Oranje zou hebben kunnen meedelen was Mollerus, maar een spoor ontbreekt. Eerder is al betoogd dat Van der Goes geen uitgesproken bewonderaar was van het ancien régime. Ook al is het aannemelijk dat het memo met het schetsontwerp van een nieuwe constitutie met een rol voor Oranje dat, zoals hierna aan de orde komt, De Vos van Steenwijk aan Haugwitz zou presenteren van diens hand was, zo'n tekst kwam niet

zomaar uit de Overijsselse lucht vallen. Het kan zijn dat Van der Goes zo veel mogelijk sporen van zijn overwegingen opzettelijk heeft uitgewist, maar dan moet hij wel zeer rigoureuus te werk zijn gegaan. De conclusie lijkt gerechtvaardigd dat Van der Goes niet direct de belangen van het Huis van Oranje heeft willen dienen. Hij meende vermoedelijk dat het bespreekbaar maken van herstel van een rol van de stadhouder of beter de erfprins in Berlijn een bruikbaar diplomatiek drukmiddel kon zijn om zijn ultieme doel, vrijwaring van de Republiek van het oorlogsgeweld en mogelijk neutraalverklaring, te bereiken. Zonder voldoende politieke rugdekking was dit drukmiddel, zoals later ook bleek, zinloos.

Aan het front in Noord-Holland had intussen generaal Brune op 10 september zonder succes geprobeerd het Engelse bruggenhoofd aan te vallen. De Britten forceerden een doorbraak die leidde tot de bezetting van Alkmaar, Hoorn en Enkhuizen. Op 13 september begon de ontschepping van de Russische troepenmacht. Van der Goes schreef Bourdeaux niet te wanhopen aan de overwinning en nogmaals alles te doen om de Pruisische regering te doordringen van de urgentie van de zaak. Via de Bataafse gezant in Wenen, Reinier van Haeften, was opnieuw bemoedigende informatie binnengekomen over Pruisisch-Franse contacten.⁴⁹ Maar Schimmelpenninck, teruggekeerd van zijn verlof, ontmoette in Parijs zowel bij de autoriteiten als in de pers virulente woede en minachting over de gebeurtenissen op de Vlieter en in Noord-Holland, gepaard met onverholen argwaan en verdenking van verraad.⁵⁰

De reactie van Queysen vormde de eerste tegenslag. Hij schreef dat er een 'eindpaal aan de warmste liefde voor het vaderland' was die hij niet wilde overschrijden. Zijn vrouw stond op bevallen. Queysen bedankte.⁵¹ Het is niet duidelijk of hij het was die een andere Zwollenaar, Joan Arent de Vos van Steenwijk, naar voren schoof. Van der Goes kende De Vos als collega tijdens hun beider missie in Parijs in 1797. Hij was een rechtgeaarde patriot die sindsdien de Franse broederschap had leren relativeren. Op 14 september ging het bewind met zijn benoeming akkoord. De Vos aanvaardde zijn opdracht, waarvan Bourdeaux niet maar Schimmelpenninck wel op de hoogte werd gesteld. De Vos klaagde bij Van der Goes dat hij volstrekt onvoorbereid en zonder heldere instructie op reis moest. Hij had van Queysen weliswaar een pakket documenten overgenomen, maar waaruit dat bestond valt niet te achterhalen. Wel zou hij nog een brief van Besier ontvangen. Van der Goes schreef van de inhoud daarvan geen kennis te hebben. De Vos formuleerde zelf de volgende uitgangspunten: vasthouden aan de representatieve regeringsvorm,

handhaving van het bewind tot een algemene vredesregeling was bereikt en intussen neutraliteit en vertrek van de buitenlandse troepen. Over herstel van Oranje trof hij geen enkele aanwijzing aan, zodat hij zich voornam die eventuele Pruisische eis zo veel mogelijk met argumenten te weerspreken.⁵² De Vos stuurde een codesysteem en een lijst van pseudoniemen mee waarvan hij in zijn correspondentie gebruik zou maken. De erfprins heette Jan Klaassen en de Franse zaakgelastigde in Berlijn de commissaris der Samaritanen. Van der Goes adresseerde zijn anonieme brieven aan De Vos op naam van de moeder van zijn secretaris, de weduwe Marie Anne Delprat-Humbert, die in Berlijn woonde.⁵³ Op 17 september 's morgens om vijf uur verliet De Vos Zwolle zo ongezien mogelijk en, zich voordoend als koopman, ging hij met een omweg op reis naar Berlijn. Besier schreef aan zijn politieke vriend Wiselius: 'De man naar Berlijn [De Vos van Steenwijk] is bij mij volkomen voor dat werk ten aanzien van zijn sentimenten vertrouwd, zullende Oranje nooit in de hand werken. Hij was evenals ik federalist in de gezonde zin, maar zeker te eerlijk om ooit tegen een gedane belofte te werken. Bovendien is zijn commissie niet van dien aard dat er dat alles iets mee te doen heeft; ik kan daarover niet breder zijn.'⁵⁴

Mollerus was inmiddels in Lingen gearriveerd waar hij echter niet de erfprins, maar de oude raadpensionaris Van de Spiegel aantrof. Hij besloot daarom naar Den Helder door te reizen waar hij op 18 september aankwam. Op dat moment verloor Van der Goes goeddeels de regie over deze flankerende missie. Mollerus raakte verstrikt in de complexe communicatie tussen de erfprins en zijn ouders in Londen. De verbindinglijn met Mollerus werd steeds langer en trager waardoor de geheime correspondentie meestal achterbleef bij de actualiteit.⁵⁵ Hij zette aan de erfprins uiteen hoe naar zijn mening in Den Haag gedacht werd over neutraalverklaring van het land met eventueel herstel van Oranje maar dan wel met inbedding van bevoegdheden in een constitutioneel kader. De erfprins toonde belangstelling, maar kon geen standpunt innemen zonder instemming van zijn 'Heer Vader' (en zijn moeder!). Mollerus vatte zijn betoog samen in een memo dat naar Londen werd gestuurd. Daar werd het door prins en prinses faliekant afgewezen. Willem v's commentaar was dat hij een constitutionele positie voor zichzelf en zijn familie behoorde te vermijden: 'le sort de Louis xvi n'est pas à désirer.' Zijn echtgenote noemde het memo 'bien insidieuse'.⁵⁶

Op 19 september vond de Slag bij Bergen plaats waarin de Russen vernietigend werden verslagen. Het betekende een ommekeer in de krijgskan-

Joan Arent de Vos van Steenwijk (1746-1813), die in 1799 de geheime missie naar Berlijn ondernam

sen. Het bewind putte daar nieuwe moed uit, waarmee de bereidheid tot een vorm van accommodatie met Oranje afnam. De missie naar Berlijn en die van Mollerus raakten nu in een precair stadium.

Hoewel Schimmelpenninck Pruisische interventie ‘allerheilzaamst’ zou vinden, waarschuwde hij naar aanleiding van de ‘hitte der driften’ in Parijs krachtig tegen de missie van De Vos. Hij had in Franse regeringskringen voorzichtig gepolst of het idee van neutralisatie van de Bataafse Republiek aansprak, maar de reactie was zeer stellig negatief geweest. Zeker na de Slag bij Bergen was Frankrijk vastbesloten het land tot het uiterste te verdedigen.⁵⁷ De missie-De Vos moest uiteraard strikt geheimgehouden worden, maar Schimmelpenninck was daar niet al te gerust op. Mocht het toch uitlekken, dan moest men vooral het oogmerk van neutralisatie verzwijgen. Ontdekking zou zeker leiden tot ingrijpen van Frankrijk in het Bataafse staatsbestel. Schimmelpenninck ging ervan uit dat zijn reactie wel te laat zou komen om de missie op te schorten. Ook al vond hij het oogmerk om neutraliteit te bewerkstelligen niet verkeerd, het initiatief, hoe begrijpelijk ook, mocht niet komen van een republikeins bewind dat zijn naam waardig wilde zijn.⁵⁸

Schimmelpenninck kreeg in grote lijnen gelijk. Spoedig na aankomst van De Vos in Berlijn op 22 september liep de zaak al uit de hand. De Vos had weliswaar geen duidelijk omschreven instructie meegekregen, maar één ding was wel heel helder: hij diende op te treden als particulier persoon (een model dat in bijzondere gevallen nog steeds in de diplomatie wordt toegepast, maar toen veel gebruikelijker was). Toen hij vijf dagen later door Haugwitz werd ontvangen, presenteerde De Vos een zelf ontworpen nota waarin hij zich voorstelde als afgezant van het Bataafs bewind om te onderzoeken of de Pruisische regering bereid was zich in te zetten voor neutraalverklaring van de Republiek. Hij deed echter meer. De Vos bood een schetsontwerp aan van een nieuwe constitutie die enigszins was afgekeken van het Amerikaanse bestel. Oranje zou daarin met erfelijke uitvoerende macht worden bekleed. Had hij zich laten inspireren door de verhalen van zijn broer Carel die de Verenigde Staten had bereisd?⁵⁹ Het stuk vond niet alleen zijn weg aan het hof van Berlijn, maar was ook binnen korte tijd door de Britse legatie naar Londen gestuurd en kwam zo ter kennis van de erfprins. De arme Bourdeaux, die de aanwezigheid van De Vos slechts vermoedde, werd een dag na het gesprek met Haugwitz daarover door zijn Franse collega Otto ernstig bevroegd. Weldra stond in Den Haag Guyot op de stoep bij het Uitvoerend Bewind.

Het tragische was dat De Vos meende een enorme coup te hebben gemaakt. Des te teleurstellender was het voor hem dat Haugwitz in het gesprek mee filosofeerde over interventie van Friedrich Wilhelm in ruil voor, zoals te verwachten was, herstel van Oranje, maar dat hij daarna niet meer van zich liet horen. De Pruisen kochten tijd om het resultaat van demarches in Londen en Parijs af te wachten. Op 1 oktober werd De Vos plotseling bij Haugwitz geroepen en kreeg hij ronduit bevel binnen 48 uur Berlijn te verlaten. De grond onder zijn voeten was te heet geworden, of, zoals De Vos aan Van der Goes meldde: ‘de commissaris der Samaritanen was geïnformeerd geraakt’. Friedrich Wilhelm wenste zijn politiek van neutraliteit ten opzichte van Frankrijk niet te compromitteren.

Van der Goes liep nu zelf achter de feiten aan. Hij schrok toen hij eind september het concept van de nota las dat De Vos hem bij zijn aankomstbevestiging had toegestuurd: precies niet wat het informele, particuliere karakter van de missie uitdrukte. De Vos had overigens niet het schetsontwerp van een nieuwe constitutie meegezonden. Op dezelfde dag dat De Vos in Berlijn zijn congé kreeg, haastte Van der Goes zich hem eraan te herinneren dat hij zijn missie strikt geheim moest houden. Hij legde er de nadruk op dat zijn enige taak was de Pruisische koning te doen ‘engageren’ een actief beleid te voeren tot behoud van de Bataafse Republiek, zo mogelijk door neutraalverklaring. Niets meer en niets minder, want hij was nog steeds niet in staat een door het bewind unaniem gedragen instructie te sturen inzake de Oranje-optie. Ter aanmoediging voegde Van der Goes eraan toe dat Schimmelpenninck ook meende dat het land onherstelbaar geruïneerd zou zijn zonder tussenkomst van Pruisen. De rest van Schimmelpennincks reactie schreef hij er niet bij.⁶⁰ Het was al te laat! In de dagen daarna kreeg Van der Goes bericht dat de missie op straat lag en De Vos was vertrokken. Bourdeaux reageerde nijdig dat het zijn pogingen geen goeddeed om in de wielen te worden gereden door een hem onbekende onderhandelaar.⁶¹

Op 12 oktober verscheen De Vos in Den Haag en bracht hij rapport uit aan het bewind en Van der Goes. De conclusie moest zijn dat de Pruisen veel mooie woorden hadden gebruikt over het belang van goede betrekkingen met de Republiek, maar dat de enige toezegging was dat Pruisen zeker met Frankrijk en Engeland zou onderhandelen over neutraalverklaring, indien de gelegenheid zich zou voordoen. Delprat noemde de aanpak van De Vos in Berlijn een *pas de clerc*, dat wil zeggen: een flater.⁶²

De volgende dag was het nota bene de Franse marine- en handelscommissaris te Amsterdam, Henri-Hippolyte Fouscuberte, die als eerste een opvallend nauwkeurig relaas over wat er had plaatsgevonden naar Parijs stuurde. Hij zag in de neutraliteitsvoorstellen een directe aanslag op de bepalingen van het Haags Tractaat. Guyot reageerde pas een week later, maar hij had dan ook van het bewind de gelegenheid gekregen om De Vos van Steenwijk te spreken. Guyot vertrouwde hem op zijn erewoord dat hij niets anders geprobeerd had dan erachter zien te komen wat de Pruisische bedoelingen waren. Ook Guyot schilderde de funeste gevolgen van Bataafse neutraliteit voor de Franse belangen. Hij voegde eraan toe dat, indien Reinhard nog niet door Schimmelpenninck over de aard van de missie was ingelicht, dit zonder twijfel te wijten moest zijn aan een gevoel van verlegenheid bij de Bataafse gezant om het nieuws nu pas te kunnen brengen.⁶³ Schimmelpenninck had inderdaad het stilzwijgen bewaard, maar nu kwam hij zijn vriend Van der Goes te hulp. Niet in een *depêche*, maar in een persoonlijke brief, beducht om gecompromitteerd te raken, schreef hij:

Ik heb onbewimpeld aan de minister gezegd, dat, hoezeer de zending van De Vos hoofdzakelijk ten doel had om informatie te vragen over de redenen van de opmars der Pruisische troepen, hij echter ook order had om te kennen te geven, dat de demarches van Pruisen om ons land door zijn tussenkomst te neutraliseren, ons ten hoogste aangenaam waren en dat wij de continuatie daarvan verzochten. Ik heb hem herhaaldelijk gezegd dat het voor ons land niet langer uit te houden was. Ik heb hem drie à vier maal herhaald [in het Frans]: dat wij verdrinken als wij niet door middel van een neutralisatie adem kunnen halen. Ik geloof dat de minister, die mij voorkomt onze delicate mercantiele existentie wel te penetreren, overtuigd is van de noodzakelijkheid om ons lucht te geven. Ik zal nu al waar het te pas komt op die manier spreken. Gij hebt mij nimmer officieel over deze materie geschreven. Communiceer dit derhalve ook slechts amicaal en confidentieel aan de leden van het bewind. Adios Amigo.⁶⁴

Op het Franse ministerie van Buitenlandse Betrekkingen ontstond al eerder ongenoegen over de tekortschietende rapportage over de gang van zaken in de Bataafse Republiek. Generaal Brune had daartoe vanwege zijn minachting voor Guyot ongetwijfeld een steentje bijgedragen. Reinhard nam zonder dralen een vergaande en diplomatiek gesproken

ook even merkwaardige stap. Het Directoire benoemde op zijn voorstel eind september Francois Louis Deforgues tot tweede Frans gezant in Den Haag, gegeven 'de bijzondere omstandigheden in de Bataafse republiek en de noodzaak nog nauwkeuriger en sneller over alles, politiek, bestuurlijk en militair, te worden geïnformeerd'.⁶⁵ De instructie die hij meekreeg vroeg om een fermere aanpak: 'Ook zonder de beschuldigingen van medeplichtigheid aan het begane verraad, heeft het Directoire meer dan één reden om zich over te geven aan argwaan. Het Directoire vreest de sfeer van zwakheid, van nationale apathie, koopmansgeest en verlokking. Het zal niet lang duren of het krijgt het bewijs dat ideeën van opgeven zich hebben verbreid onder het volk en bezit hebben genomen van de geest van de belangrijkste agenten van het Uitvoerend Bewind. De onverschilligheid waarmee het Bataafs bewind diegenen die het eskader hebben overgegeven of die op het slagveld hebben gefaald, benadert is slechts een voorbeeld.'⁶⁶

Deforgues, vriend van Danton en ook van Reinhard, was onder de Terreur een jaar lang minister van Buitenlandse Betrekkingen. Hij liet zich op zijn missie vergezellen door André-Francois Miot, die tijdens zijn korte ambtsperiode zijn toegewijde secretaris-generaal was geweest. Merkwaardig was dat Miot afzonderlijk kon corresponderen met Reinhard en dat ook deed, niet zelden over zijn chef. Nog merkwaardiger was de opzet van twee gelijkwaardige Franse gezanten in de Bataafse Republiek. Kennelijk was de nood zo hoog dat men in Parijs zonder moeite de diplomatieke gebruiken tartte. Guyot accepteerde deze door hem als een motie van wantrouwen ervaren stap niet en zou later ontslag vragen. Behalve ruzie tussen Brune en Guyot, ontstond er nu ook grote animositeit tussen hem en zijn nieuwe collega Deforgues en son ami Miot. De Franse legatie werd een toneel van achterdocht en onderlinge rivaliteit.

Terwijl het Berlijnse spoor doodliep, beijverde Mollerus zich nog om de steun van de Prins van Oranje voor het initiatief te verkrijgen. Toen de reactie uit Londen negatief bleek, wilde Mollerus zo snel mogelijk via Lingen naar huis. Het werd hem te gevaarlijk, gezien de gewelddadige maatregelen die men nam tegen personen die verdacht werden van contacten met Oranje of het Engelse leger. Van der Goes wist hem nog te bereiken met het bericht van de mislukking van de missie-De Vos: 'Door de nieuwspapieren zult gij de details van de in alle opzichten gewichtige overwinning die de dappere Brune gisteren op de Engelsen behaald heeft, wel zien. Dit alleen meen ik U te moeten melden, Vos van Steenwijk is alreeds van Berlijn vertrokken op vriendelijk aanraden.

Hij gaf te veel ombrage aan onze Franse vrienden. Het oogmerk zijner zending is daarom niet verijdeld; weest daarvan verzekerd, verre daar vandaan. Maar men moet *gezamenlijk* te werk gaan. Hier kan men niet genoeg op aandringen. En dan is de zaak gezond.⁶⁷ Van der Goes deed nog een laatste poging. Zelfs na de Slag bij Castricum op 6 oktober meende hij, wellicht tegen beter weten in, dat er nog gelegenheid was om Groot-Brittannië, door tussenkomst van de erfprins, en Pruisen gezamenlijk te bewegen met Frankrijk over neutraalverklaring, eventueel met een rol voor Oranje, te gaan onderhandelen.

Mollerus werd begin oktober bij de erfprins in Zijpersluis geroepen. Willem Frederik had nog eens nagedacht over wat Mollerus te berde had gebracht. Hij had besloten een poging te wagen zijn ouders te overtuigen van de wenselijkheid om de gelegenheid onderhandelingen met betrokkenheid van Engeland en Pruisen te entameren, niet voorbij te laten gaan. De erfprins had een verslag over het schetsontwerp van De Vos in handen gekregen.⁶⁸ De prins vroeg Mollerus of hij bereid was, als vertrouwd persoon, de zaak persoonlijk in Londen te gaan bepleiten. Mollerus stemde toe en ging daarmee zijn boekje, en paspoort, te buiten. Pas eind oktober sprak Mollerus zowel de Prins van Oranje en prinses Wilhelmina als Lord Grenville. De capitulatie van de invasiemacht, door generaal Brune zonder veel overleg met zijn Bataafse noch Franse meerderen beklonken, was op 18 oktober reeds een feit. De gesprekken in Londen, die overigens niets opleverden, waren mosterd na de maaltijd.⁶⁹ Zo kwam aan deze poging van Van der Goes om de neutraliteit van de Bataafse Republiek te bewerkstelligen, een roemloos einde.

Mollerus kwam uiteindelijk, nadat de kust door Van der Goes veilig was verklaard, eind november in Den Haag terug. Toen had generaal Bonaparte op 9 november al de macht gegrepen en een politieke omwenteling veroorzaakt in Parijs. De Fransen hebben nooit de vinger achter de missie-Mollerus gekregen. En dat was wel zo gelukkig, want Van der Goes kroop door deze indirecte contacten met de Engelse vijand echt door het oog van de naald.

Neutraliteit volgens Van der Goes

Alvorens de woede van de Fransen over de houding van het Bataafs bevind tijdens de invasieweken en in het bijzonder over het optreden van Van der Goes te beschrijven, is aandacht nodig voor de achtergronden van de beweegredenen die hij had om neutraliteit in zijn beleid zo cen-

traal te stellen. De 'queeste' naar neutraliteit vond haar oorsprong in de instructies voor de agent en later secretaris van staat voor Buitenlandse Zaken. De eerste, van 1799, droeg de agent op, onder verwijzing naar de Staatsregeling van 1798 (algemene beginselen, artikel 68), zich voor ogen te houden 'dat het Bataafse volk nimmer de wapenen opvat, dan ter handhaving zijner vrijheid, ter bewaring van zijn grondgebied, en ter verdediging zijner bondgenoten; dat het de stiptste onzijdigheid ten aanzien van alle mogendheden wil houden (...)'⁷⁰ Het veiligheidsbeleid werd dus vooral defensief geformuleerd en dat in afwijking van het offensief en defensief karakter van het Haags Tractaat. Ter verdediging van de bondgenoten kon worden afgeweken van de stipte neutraliteit en kon gekozen worden voor een vorm van de hiervoor toegelichte accommodatie ter bescherming van neutraliteit. In haar vrijheid om met het buitenland verbintenissen aan te gaan, legde de Republiek zichzelf echter een kolossale beperking op door vervolgens in de instructie te stipuleren dat 'het Bataafse volk, overtuigd zijnde dat de belangen der verenigde Franse en Bataafse republieken door derzelve onderlinge samenstelling altijd het gelukkigst zullen bevorderd worden, geen afzonderlijke verbintenis wil aangaan, met die volken, wier staatkundig belang in tweestrijd is met de voorspoed der beide naties'. Na de staatsgreep van 1801 kwamen deze passages in een nieuwe instructie niet meer voor. Nu was de bevordering van de koophandel de voornaamste opdracht van de secretaris van staat. De instructie van 1805 herstelde de formulering van het veiligheidsbeleid uit 1799 als primaire opdracht, evenwel zonder het artikel over de gedeelde belangen met Frankrijk.⁷¹ Op grond van deze bepalingen voelde Van der Goes zich gemachtigd om neutraliteit met alle middelen na te streven, zolang uiteindelijk de instemming van de Franse Republiek kon worden verkregen met neutraalverklaring.

Van der Goes had in de loop van 1799 een analyse laten maken van de voor- en nadelen voor Frankrijk van Bataafse neutraliteit. In deze niet-uitgewerkte aantekening werd uiteengezet hoe de belangrijkste redenen voor Frankrijk om de Bataafse Republiek actief in de oorlog tegen Groot-Brittannië te betrekken door een beleid van kneveling zeer in waarde waren verminderd. Het blijkt uit de notitie ook dat Van der Goes zich welbewust moet zijn geweest dat de financieel-economische voordelen van een Bataafse neutraliteit voorlopig niet opwogen tegen de veiligheidspolitieke nadelen voor Frankrijk, beducht als het bleef voor het risico van herstel van Britse invloed in Den Haag.⁷²

Deze analyse werd in september 1799 gevolgd door een veel uitvoe-

riger stuk, waarvan twee exemplaren bekend zijn.⁷³ Het in het Frans – de taal der diplomatie – gestelde document is zonder datum, maar de ontstaansdatum ervan kan redelijk nauwkeurig worden vastgesteld. Omdat de uiteenzetting toewerkt naar een wapenstilstand tussen de oorlogvoerende partijen en een soort interim-neutraliteit van de Bataafse Republiek, kan worden aangenomen dat het na de landing van de Engelsen is opgesteld. Schimmelpenninck heeft op zijn exemplaar aangetekend dat het plan tussen 10 (mislukte aanval op de Zijpestelling) en 19 (Slag bij Bergen) september is geconcipieerd. In het plan is geen sprake van Russische betrokkenheid. De landing van de Russische troepen op 13 september was bij het opstellen niet bekend. Dat zou betekenen dat het document tussen 10 en 14 september te dateren valt. Het plan heeft dan vermoedelijk niet in het pakket documenten gezeten dat Van der Goes aan Queysen moet hebben toegezonden ter voorbereiding van diens beoogde missie naar Berlijn. Het kan wel als achtergrondinformatie aan De Vos van Steenwijk en Mollerus zijn gestuurd. De laatste vertrok op 12 september naar Lingen en De Vos ging op 17 september op reis. Het plan behelsde een wapenstilstandsovereenkomst die moest leiden tot een verdeling van het neutraal verklaarde land in drie ‘bezettingszones’. De Fransen zouden ten zuiden van de Maas blijven, terwijl de Engelsen Den Helder, Texel en de Waddeneilanden zouden blijven bezetten. De opengebleven gebieden zouden dan beschermd worden door Pruisische troepen waardoor het land nominaal onderdeel geworden zou zijn van de Noord-Duitse neutraliteitslinie. Oplossing van het geschil over de vorm van het staatsbestel zou worden vooruitgeschoven naar de onderhandelingen over een algemene vrede. Dit voorstel ging wel heel erg ver om nog behulpzaam te zijn bij de door Van der Goes zo begeerde verzekering van de onafhankelijkheid. Volgens Delprat was de auteur niet Van der Goes maar Johan Abraham Tinne, een van de hoofdambtenaren op het departement van Buitenlandse Zaken.⁷⁴ Het plan bleef in portefeuille en werd, voor zover blijkt uit de beschikbare archiefstukken, als zodanig nooit gepresenteerd, maar het is goed mogelijk dat De Vos zowel als Mollerus er gebruik van hebben kunnen maken bij het opstellen van hun eigen memoranda.

Wat Van der Goes in 1799 voor ogen leek te staan, moet hij hebben afgekeken van het voorbeeld van de Deense neutraliteit, bij verdrag of verdragen gegarandeerd door de meest betrokken mogendheden en met bepaalde bijstandsverplichtingen.⁷⁵ In het geval van de Bataafse Republiek zou een dergelijke situatie hebben moeten duren tot een al-

gemene Europese vrede, wanneer de definitieve status van de Republiek in internationaal overleg kon worden geregeld. Het directe gevolg van deze vorm van neutraliteit kon zijn de facto erkenning van de nieuwe orde in Nederland, een scherpe vermindering van de militaire uitgaven en herleving van de koophandel en zeevaart. De Bataafse Republiek zou zich politiek afzijdig houden van het grote Europese conflict, maar de belligerenten bij het leveren van bepaalde diensten of goederen gelijkelijk behandelen.

Een bijkomend effect van het streven naar neutraliteit was meer van psychologische aard. Door op het aambeeld van neutraalverklaring te blijven hameren, verschaftte het Bataafs bewind zich een gevoel van eigenwaarde waarmee het de mogendheden voortdurend kon herinneren aan het bestaansrecht van de Bataafse Republiek en tegelijkertijd het behoud van zijn integriteit kon profileren.

Dit idee had evenwel enige vrijwel onoverkomelijke tekortkomingen. Allereerst zou het offensief en defensief bondgenootschap met Frankrijk in deze opzet een plaats moeten krijgen. Daarnaast zou Frankrijk twee mogendheden als garantiemachten tegenover zich vinden die er belang bij hadden geopolitieke invloed uit te oefenen in de Republiek met als uiteindelijk doel herstel van Oranje als stadhouder. Herstel van het Huis van Nassau, zoals het in Parijs genoemd werd, was voor het Frans bewind anathema. En ten derde bestond er geen internationaal aanvaarde regel voor de garantie van neutrale en dus vrije zeevaart, een onuitputtelijke bron van conflict ten nadele van de zozeer gewenste opleving van de koophandel.

Van der Goes maakte zich geen illusie dat Frankrijk een Bataafse neutraliteit goedschiks zou accepteren. Al in augustus 1799 liet hij dat aan Bourdeaux merken. Maar neutraliteit was, zo blijkt uit de instructies van het bewind aan de agent/secretaris van staat, staand beleid van de Bataafse buitenlandse politiek. Neutraalverklaring was onderdeel van het streven naar legitimiteit van de Bataafse Republiek en haar politieke orde. Van der Goes was het eens met die leden van het Bataafs bewind die meenden dat ook vanuit politiek oogpunt neutraliteit de beste voorwaarde was om de alsmaar voortdurende en bijgevolg destabiliserende 'partijenschappen' te trachten met elkaar te verzoenen. Door zijn krachten aan pogingen tot neutraalverklaring van de Bataafse Republiek te blijven geven, voldeed Van der Goes aan de hem als agent opgedragen driedelige taak.

Een niet-bestaand schetsontwerp

De herkomst van een derde belangrijk document, het schetsontwerp van een nieuwe grondwet, is onduidelijker en werd daarom onderwerp van verschillende theorieën, al dan niet in de sfeer van complotten. Het stuk verscheen op papier in Berlijn, toen De Vos het met zijn nota en memorandum aanbood aan Haugwitz. Daarna vond dit voorstel langs verschillende kanalen zijn weg naar Den Haag, waar het met grote schrik werd ontvangen, naar Londen, waar het nogal hooghartig van de hand werd gewezen, en naar Parijs waar men er met grote verontwaardiging en achterdocht kennis van nam. In Londen was de constitutionele context waarbinnen het herstel van Oranje moest plaatsvinden onbespreekbaar, in Parijs was het idee van een compromis met Oranje buiten de orde.

Aangenomen moet worden dat het Uitvoerend Bewind van dit schetsontwerp, althans van het voornemen het in Berlijn te presenteren, niet op de hoogte was. Het kwam de heren ter kennis in de brief van De Vos van 23 september, maar toen was het al te laat om hem tegen te houden. Niet meer is na te gaan of Besier in zijn brief aan De Vos voor diens vertrek wellicht aanwijzingen voor het schetsontwerp heeft gegeven. Hij was een bewonderaar van de Amerikaanse staatsinrichting met een sterke, constitutionele uitvoerende macht. Van der Goes, die De Vos schreef dat er nog een brief van Besier zou komen maar dat hij de inhoud daarvan niet kende, heeft nota en schetsontwerp altijd gediskwalificeerd als niet behorende tot enige instructie aan De Vos.⁷⁶ Colenbrander merkte al op dat in die periode het idee van inbedding van Oranje in een vertegenwoordigende constitutie in velerlei vorm opdook.⁷⁷ Otto, de Franse zaakgelastigde in Berlijn, opperde dat de hele opzet van de missie-De Vos het resultaat was van intriges van Haugwitz. Deze zou via Bielfeld de moderate factie van het Bataafs bewind – tot welke impliciet Van der Goes kon worden gerekend – hebben geprovoceerd een geheime afgezant te sturen teneinde de desinteresse van koning Friedrich Wilhelm voor het lot van de Bataafse Republiek te doorbreken.⁷⁸ Dat lijkt alleen aannemelijk als Haugwitz als architect van de Pruisische neutraliteitspolitiek er voordeel in zag de Bataafse Republiek binnen de neutrale demarcatielijn te brengen ter vergroting van de buffer tegen Frankrijk. Maar daarmee zou hij dan wel de relatie met Frankrijk op het spel gezet hebben, een manoeuvre waarvan de koning vooralsnog geen voorstander was, terwijl de staatskassen vermoedelijk nog onvoldoende gevuld waren om een oorlog te riskeren. Schama ziet eveneens een sinistere rol

van Bielfeld om Besier en Van der Goes te verleiden ‘into pursuing their folly’ en meent dat zij onder invloed waren geraakt van Britse agenten.⁷⁹

Van der Goes had inderdaad een zeer open relatie met Bielfeld. Hij liet de Pruisische zaakgelastigde zelfs de waarschuwing van Schimmelpenninck lezen. Alles wat Van der Goes tegenover hem betoogde, rapporteerde Bielfeld scrupuleus aan Berlijn. Dat paste evenwel goed in de diplomatie van Van der Goes om de missie van De Vos zo ontvankelijk mogelijk te maken. En daaraan werkte Bielfeld graag mee. Het verhoogde in Berlijn zijn status als goedgeïnformeerd diplomaat. Evenals Van der Goes dat gelukt was bij de Franse gezanten Lombard en Guyot, was Bielfeld gestreeld door de zakelijke genegenheid die Van der Goes hem toonde.

‘De vervanging van de Agenten zal plaatshebben’

Wat er ook zij van de inhoud en de herkomst van de laatste twee documenten, de Fransen waren het meest verbolgen over het feit dat het bewind de missie naar Berlijn tot elke prijs had goedgekeurd. Dat was vaandelvlucht. Het bewind en zijn agent Van der Goes hadden bijkans verraad gepleegd aan de alliantie van het Haags Tractaat. Guyot toonde zich in zijn berichten aan Parijs nogal mild over de beweegredenen. Deforgues, gestuurd om orde op zaken te stellen in de Bataafse Republiek, was in zijn rapportage rijper en ook meer politiek. Niettegenstaande zijn grote belangstelling voor de mogelijkheden een meer revolutionair ingesteld bewind te bewerkstelligen, deelde hij Guyots inzichten over de achtergronden van de houding van de Bataven in de afgelopen periode. In de ongerustheid van volk en gouvernement over de mogelijke afloop van de oorlogscampagne kon men gemakkelijk de sleutel vinden voor hun onzekere gedrag gedurende de hele episode. Had Frankrijk zelf de situatie niet te lang onderschat? Deforgues kon wel begrijpen dat de Bataven in hun omstandigheden liever de kat uit de boom keken en met het oog op de toekomst alle opties wilden openhouden, inclusief het zenden van agenten naar Pruisen.⁸⁰

Half oktober was Deforgues in Nederland aangekomen. Niet erg handig ging hij rechtstreeks naar Alkmaar om met Brune in diens hoofdkwartier te confereren. De generaal eiste het vertrek van het bewind, maar in ieder geval van de agenten Van der Goes, Pijman, Spoors en La Pierre die in zijn ogen incompetent waren en schromelijk tekort waren geschoten. Van der Goes wachtte ‘in kalmte’ de toorn van Brune (en

Daendels) af, hij zei ernaar uit te zien van zijn post te worden ontheven.⁸¹ Brune wilde bovendien alle Oranjegezinden van enige naam oppakken en concentreren in Den Bosch. Later, in Den Haag, had Deforgues met Van der Goes een aantal hevige woordenwisselingen,⁸² maar die hield voet bij stuk. Het zenden van de missie was bij het ontbreken van unanimiteit in het bewind over de instructie zijn verantwoordelijkheid geweest. De oogmerken waren legitiem geweest. Het bewind wilde het naadje van de kous weten over de contacten van Pruisen met Frankrijk over neutralisatie van de Bataafse Republiek.

Kennelijk had Brune het oor van het Directoire in Parijs, want op 1 november ontving Deforgues een verse instructie. De orangisten moesten worden aangepakt. Door de afgelopen campagne was de 'onafhankelijkheid' van de Bataafse Republiek dan wel veiliggesteld, maar de waakzaamheid tegen de binnenlandse vijanden mocht niet verslappen. Deforgues moest onverwijld de vervanging eisen van de agenten van Financiën, van Oorlog, van Marine en van Buitenlandse Betrekkingen, respectievelijk Gogel, Pijman, Spoor en Van der Goes. Hij moest aanvoeren dat in de visie van het Directoire deze agenten altijd obstakels waren en zouden blijven voor de noodzakelijke eensgezindheid en het vertrouwen tussen beide gouvernementen. Kwaadwillig had het viertal onafgebroken pogingen gedaan om tweedracht te zaaien tussen de Bataafse Republiek en haar bondgenoot. Hieruit blijkt dat de Fransen de agenten als de werkelijke machthebbers beschouwden in plaats van het bewind waar toch officieel de politieke verantwoordelijkheid lag.⁸³ Het Uitvoerend Bewind moest ervan worden overtuigd dat dit offer nodig was als blijk van gebondenheid aan de beginselen van de alliantie. In afzonderlijke gesprekken moest hij de leden van het bewind onder druk zetten en hen uitlokken zich uit te spreken over de genoemde agenten. Hij mocht evenwel niet insisteren. Het Directoire wilde 'respecter jusqu'aux apparences de l'indépendance de la République batave' en onder geen beding mocht de eis in een officiële nota worden vastgelegd.⁸⁴

Deforgues mocht dan wel een revolutionaire havik zijn, voor deze opdracht schrok hij duidelijk terug. Hij besloot tijd te winnen. Afgezien daarvan dat de delicate opdracht veel tact en geduld zou vergen, meende hij dat de vier agenten niet over één kam geschoren konden worden. Hij vroeg dus gedetailleerde opgave van de grieven die in Parijs tegen elk van de agenten persoonlijk bestonden. Zonder die gegevens was Deforgues niet van plan actie te ondernemen. Hij wilde eerst nieuwe instructies, maar die kwamen niet en zijn ook nooit gekomen.⁸⁵

Niettemin ging Deforgues op pad. Hij ontmoette, zoals hij verwacht-

te, forse oppositie. Het bewind hield aanvankelijk de rug recht. Deforgues sprak met Van Hooff en met Besier die het meest contact met Van der Goes over de missie had onderhouden. Zij waren in de woorden van secretaris Miot 'weinig geneigd de schade te erkennen die wij [de Franse Republiek] geloven te kunnen verwijten aan de Agenten wier verwijdering wij eisen',⁸⁶ Miot schreef dat Besier gepikeerd reageerde. Als er al iets te verwijten viel, dan zou het Franse Directoire er goed aan doen zijn eigen vertegenwoordigers daar ook in te betrekken, zei Besier. Van Hooff, hoewel bepaald niet gelukkig met het gebeurde, viel zijn collega krachtig bij. Hij merkte op dat het Uitvoerend Bewind met het congé van zijn agenten, die de leden van het bewind na 12 juni 1798 in het zadel hadden geholpen, alle politiek krediet zou verspelen. Dat bracht Van Hooff op het juiste moment in het midden, want Deforgues en Miot hadden geen mandaat om te proberen het bewind te vervangen omdat dan de kans groot was dat de '22 januari-partij' de bovenhand zou krijgen. Dat wilde Parijs niet. Miot noteerde ook dat het ontslag van de agenten eigenlijk niets zou opleveren omdat het bewind ongetwijfeld nieuwe mensen van dezelfde moderate stroming zou benoemen.

Het was duidelijk dat het Directoire erop uit was om het Bataafs bewind zonder het paardenmiddel van weer een staatsgreep te zuiveren.⁸⁷ Volgens Bielfeld liet al deze animositeit Van der Goes koud. Hij zou er niet tegen opzien om van zijn post te worden ontheven.⁸⁸ Van der Goes realiseerde zich dat hij op de schopstoel zat. Het leed geen twijfel of de Fransen vonden hem te eigengereid. Daendels voegde zich in het koor van radicalen dat zijn aftreden eiste.

Maar nu had het Uitvoerend Bewind een welkome, onuitgesproken reden om tijd te winnen. Op 18 Brumaire (9 november 1799) werd het Directoire afgezet door een staatsgreep van Napoleon Bonaparte, die het Consulaat uitriep. Deforgues vermoedde terecht dat het Bataafs bewind eerst wilde weten hoe de nieuwe Franse machthebbers over de crisis dachten. Schimmelpenninck moest nagaan of diens eisen nog wel gedeeld werden door het nieuwe Franse bewind. Zonder nieuwe instructie zocht Deforgues een compromis dat gezichtsverlies bij beide bondgenoten kon voorkomen. Het bewind mocht blijven zitten, maar de agenten van Marine en Buitenlandse Betrekkingen moesten hoe dan ook het veld ruimen: 'le changement des ministres aura lieu'. Verder bedong Deforgues amnestie voor de gearresteerde radicale 'staatsgevangenen' die later werd omgezet in een algemene amnestie, ook voor Oranjegezinden. Dit kon echter de beruchte executie in Winterswijk van de

Erfprins Willem Frederik door John Hoppner, 1800

Rutger Jan Schimmelpenninck (1761-1825), Bataafs onderhandelaar in Amiens, voorstudie door Pierre Prud'hon, ca. 1801-1802

*Joseph Bonaparte (1768-1844), Frans onderhandelaar in Amiens,
toegeschreven aan Robert Lefèvre, ca. 1806*

Napoleon Bonaparte, omstreeks 1804. Napoléon à Bruxelles 1804 (in uniform Eerste Consul), schilderij door Charles Meynier. Tijdens zijn bezoek aan Brussel verklaarde Napoleon dat het lot van de Bataafse Republiek met Frankrijk verbonden was als van een satelliet met zijn planeet

*Charles Maurice de Talleyrand Périgord (1754–1838), Prince de Bénévent,
door François Gérard, 1808*

*'La Belle Indienne', Cathérine Worlée, in 1803 geschilderd door Francois Gérard:
La Citoyenne Talleyrand dans son salon de la Rue d'Anjou,
peu après son mariage*

*Rutger Jan Schimmelpenninck als ambassadeur in Parijs,
gezinsportret van Pierre Prud'hon, 1801-1802*

arme freule van Dorth tot Holthuysen die iets te vaak ‘Oranje Boven’ had geroepen, niet meer voorkomen. Ten slotte zou de controversiële generaal Brune worden overgeplaatst. Het bewind bleek, in afwachting van nieuws uit Parijs, in beginsel bereid Van der Goes en Spoor te offeren, hoewel het liever niet te kijk stond als ‘oppresseurs van eerlijkheid en bekwaamheid en aanmoedigers van omkoping, losbandigheid en alle andere slechtigheden’.⁸⁹

De toon waarop Van der Goes de instructie aan Schimmelpenninck overbracht was onversaagd. Hij herhaalde wat Besier Desforgues voor de voeten had geworpen en sprak de verwachting uit dat het Consulaat de onafhankelijkheid van een vrij gouvernement zou eerbiedigen en niet zou toelaten dat zijn hoge of lage geëmployeerden zich mengden in de Bataafse binnenlandse aangelegenheden.⁹⁰ Met kruisende post wist Schimmelpenninck al te melden dat de Brumaire-coup een gunstig effect zou hebben op de situatie van het in het nauw gebrachte Bataafs bestuur. Desforgues bleek zijn hand te hebben overspeeld, het nieuwe bewind dekte hem niet.⁹¹ De zaak liep aan het eind van het jaar met een sisser af. Het nieuwe Franse bewind gaf Daendels, die in Parijs waarschijnlijk steun was komen zoeken voor een omwenteling, een koele ontvangst. Desforgues pruttelde nog wat na en vroeg om zijn rappel. Hij had evenals Brune zijn beschermheer in Parijs verloren: directeur Bararas werd uit zijn ambt onttzet. Als vervanger van minister Reinhard keerde Talleyrand terug. Van der Goes dankte, evenals hij, de voortzetting van zijn carrière opnieuw aan een staatsgreep. Ditmaal van een nieuwe tegenstander van Nederlandse onafhankelijkheid, Napoleon Bonaparte, en die had een andere, veel fundamenteelere prijs in gedachten voor het in Franse ogen te zelfstandige optreden van ‘nos amis dans les marais’.⁹²

Die niet waagt, die niet wint

Om de dreiging van een langdurige, verwoestende oorlog door neutraalverklaring te keren was Van der Goes bereid geweest voor het landsbelang een enorm risico te nemen. Over de keuze van het moment, de voorbereiding en de doelstelling van de missies kunnen wel enige vragen worden gesteld. Bij een beoordeling moet terdege rekening worden gehouden met de omstandigheden van de tijd. Wat Van der Goes, en met hem het Uitvoerend Bewind, voortdurend parten speelde was de dikwijls onvolwaardige informatie, deels veroorzaakt door de traagheid van de verbindingen en deels door pure onbetrouwbaarheid. Het kostte

veel tijd om bronnen te controleren, om geruchten en vermoedens van intrige te onderzoeken. Het beleid moest daarom vaak bepaald worden op basis van gegist bestek.

Een hedendaagse historicus als Simon Schama is onverbiddelijk in zijn oordeel over de actie van Van der Goes: roekeloosheid grenzend aan krankzinnigheid.⁹³ Het meest opmerkelijke is natuurlijk de keuze van het moment waarop de missies werden uitgestuurd. Het lijkt vreemd om tot redding van de Bataafse Republiek, onder de meest serviele getuigenis van verbondenheid, Frankrijk militaire bijstand te vragen, terwijl een van de oogmerken van de missies de verwijdering van de Franse troepen uit Nederland was. Maar in een klimaat van opperste onzekerheid grenzend aan pure paniek, had het bewind begin september 1799 weinig keuze. De berichten over de omvang van de invasiemacht waren alarmerend. De defensie was de eerste dagen inadequaat. Het bewind kon na de nogal lauwoenige reactie van het Directoire geen staat maken op prompte massale militaire assistentie van de toegezegde Franse troepen. Er bestond klemmende onzekerheid over de reactie van grote delen van de bevolking op de invasie. Het bewind meende dat zijn voortbestaan aan een zijden draadje hing. Een aanvaardbare optie is dan objectief gesproken, zoals Schama ook toegeeft, het zoeken naar een mogelijkheid het land te onttrekken aan het kat-en-muisspel van de omringende grote mogendheden met een neutraalverklaring door diezelfde buurlanden. Van der Goes zag de politieke bewerking daarvan als een afzonderlijk traject dat heel goed parallel kon verlopen aan de noodzakelijke defensie maatregelen. Bovendien had hij op dat moment geen concrete informatie dat het informele gesprek met Pruisen door Frankrijk definitief was afgebroken. Er was een goede reden, zoals eerder uiteengezet, de Pruisische regering rechtstreeks te benaderen over neutraalverklaring. Maar waarom ontplooide Van der Goes zijn plannen dan niet in direct overleg met de Fransen? De Franse regering deelde met zijn *premier Allié* niets over de contacten met Pruisen, en daarmee komen wij op een beschouwing over de opvattingen van Van der Goes over de relatie met de ‘Grote Bondgenoot’.

Vanaf zijn aantreden als agent eind 1798 is er een verschil van benadering van de betrekkingen met Frankrijk merkbaar tussen Van der Goes en Schimmelpenninck. De Bataafse gezant, die in Parijs uiteraard dichter bij het vuur stond en bepaald niet ongevoelig voor Franse strijkages was, stelde meer de noodzaak van ‘schikken en plooiën’ voorop. Hij zag als de beste ontkenning tegen de voortdurende beschuldigingen van

‘anglomanie’ aan het adres van het Uitvoerend Bewind een ‘met goede gratie’ uitgevoerd Haags Tractaat en bijgevolg onderwerping aan de Franse dominantie. Van der Goes stelde ook een plooibare benadering van Frankrijk voorop. Hij vond echter, rekening houdend met de gevoelens van het bewind, dat het nodig was de betrekkingen zakelijk te houden en verschillen van opvatting niet te verdoezelen. Het verschil in benadering werd eind juni 1799 goed zichtbaar in de correspondentie over een concept van Schimmelpenninck voor een nota aan het Frans gouvernement over de aantijgingen van anglomanie in het parlement en de pers. Van der Goes reageerde daar teleurgesteld op. Hij las de tekst meer als een in liturgisch republikeins jargon gestelde apologie dan als een protest tegen het verzielen van de betrekkingen. Een oproep tot engagement om de betrekkingen te verbeteren vond Van der Goes veel te bescheiden. De hoogmoed en laatdunkendheid jegens de Bataven van de Franse ‘geëmployeerden’ in Nederland mochten best wel eens zakelijk aan de orde worden gesteld, evenals de ‘onnoemlijke opofferingen’ die de Bataafse Republiek zich ten gunste van Frankrijk getroostte. Daarbij paste volgens de agent ook een vermelding van de ernstige geschilpunten over de uitvoering van het Haags Tractaat. Van der Goes schreef aan Schimmelpenninck: ‘In het algemeen zou ik in een memorie van dit gewicht meer wens te vinden die toon van waardigheid, die eenvoudige, bedaarde en gemesureerde stijl, die de staatsman van de redenaar behoort te onderscheiden.’⁹⁴

Van der Goes zag zich in Den Haag dagelijks geconfronteerd met de gevolgen van de onderwerping aan de Franse dominantie. Bovendien had hij zo zijn eigen ervaringen met de Franse opvattingen over eerlijk bondgenootschap. Hij was zich zeer bewust van de kwetsbaarheid van de Bataafse Republiek. Maar dat weerhield hem er niet van een zo autonoom mogelijke en vooral pragmatische koers te varen waarbij hij de ‘goede gratie’ zeker niet wilde vergeten. Door eigen initiatieven te nemen wilde hij proberen iets terug te winnen van de oude politiek van ‘equidistantie’, niet alleen ten opzichte van Frankrijk, maar ook jegens de andere twee betrokken grote mogendheden. Een onafhankelijk optreden zag Van der Goes, zolang het niet over directe vredesonderhandelingen ging, niet als strijdig met het Haags Tractaat. Denkbaar is overigens dat zijn houding werd gevoed door een gevoel van diep ongenoegen over het stelselmatig negeren van de Bataafse diplomatie bij onderhandelingen zoals die in Lille en Rastatt plaatsvonden en nu weer in de voor de Republiek evident belangrijke contacten met Pruisen. Daarin kan een motief gevonden worden voor de aanpak die Van der Goes koos.

Frankrijk voerde herhaaldelijk als excuus aan dat het pas zijn positie over de toekomst van de Bataafse Republiek wilde bepalen als onderdeel van een algemene Europese vrede. Om dit excuus te ontcrachten en tegelijkertijd de Britten en de voorstanders van herstel van de oude orde de wind uit de zeilen te nemen, was alleen Pruisen in een positie het debat over Bataafse neutraliteit open te breken. Daarom speelde Frankrijk in het plan van Van der Goes voorlopig geen rol. Overleg met de Fransen zou onder de omstandigheden van het moment geen enkel positief effect hebben, zo moet hij gemeend hebben. De welgemeende waarschuwing van Schimmelpenninck kwam te laat. Van der Goes had het risico al genomen. Zowel bewind als agent hield geen rekening met het feit dat in Noord-Holland Frankrijk en Engeland voor het eerst direct tegenover elkaar in het veld stonden. De defensie en de beheersing van de Bataafse Republiek werden daarmee voor de Fransen een prestigezaak.

Was interventie van Pruisen voor het landsbelang een begrijpelijk streven,⁹⁵ Van der Goes ondernam zijn actie met groot optimisme over de haalbaarheid. Hij vertrouwde wellicht te veel op de rechtschapenheid van de leden van de Pruisische regering met wie hij te maken kreeg. De rapportage die hij ontving was weliswaar wisselend, maar door de bank genomen zo gunstig dat het de moeite waard was in Pruisen te gaan lobbyen. Wat Van der Goes niet kon weten, was dat er binnen de Pruisische regering (hof en ministers) tweespalt bestond over de koers en Pruisen in feite dubbelspel speelde. Wat Van der Goes onvoldoende besepte, was dat zijn probleem niet kon worden opgelost met beproefde middelen als gebiedsuitruil en neutrale bufferstaten uit de tijd van de achttiende-eeuwse diplomatie, waarmee toen botsende politieke machten tot rust gebracht werden. Machtsevenwicht speelde in 1799 geen rol meer. Er heerste, zoals Schimmelpenninck al had betoogd, ideologische strijd tussen de oude monarchistische en de nieuwe, republikeinse orde.

De voorbereiding van de missies was zeker onvoldoende. Dit past overigens in het beeld van de gehele episode van de Engels-Russische invasie en de Bataafs-Franse verdediging daartegen. Haast was geboden door de omstandigheden aan het front en in de binnenlandse politiek. Een bezoek aan Den Haag van De Vos van Steenwijk voor zijn vertrek zou in de rede hebben gelegen, maar kon vanwege de sfeer van geruchten, achterdocht en verdachtmaking waarschijnlijk beter niet plaatsvinden. Wellicht had men meer tijd moeten nemen om De Vos via een extra ijlbode te voorzien van een duidelijke instructie. Maar al spoedig bleek dat Van der Goes niet in staat was die te geven omdat binnen het bewind

discussie ontstond over de gewenste inhoud. Handelen naar bevind van zaken, werd het parool. Van Hooff was het meest gekant tegen het actief opperen van de mogelijkheid tot herstel van Oranje, maar het is denkbaar dat er ook onder de agenten tegenstanders waren, zoals Spoors en Gogel. De invloedrijke Gogel bijvoorbeeld vond dat een handelsrepubliek neutraal moest zijn, maar dat daar geen monarch bij hoorde. De Bataafse Republiek moest stellig onafhankelijk blijven, maar niet los van Frankrijk, als verzekering tegen terugkeer van het oude regime.⁹⁶ In zoverre had Gogel eenzelfde opvatting als Schimmelpenninck. Van der Goes verkeek zich op de politieke verhoudingen binnen het bewind die evenwel pas duidelijk werden toen de situatie aan het front verbeterde.

Ondanks de genomen geheimhoudingsmaatregelen bleek het illusoir te denken dat de missie-De Vos lang buiten de openbaarheid zou blijven. De Vos droeg daar door zijn optreden in Berlijn ook niet aan bij, maar Van der Goes moest uit eigen diplomatieke ervaring toch weten dat regeringskanselarijen net volières waren en dat geaccrediteerde diplomaten en geheim agenten er gaarne iets voor overhadden om een vogeltje te laten kwetteren. Of dit bewust was ingecalculeerd valt niet na te gaan, maar het risico nam hij. Daar staat tegenover dat de missie-Mollerus wat geheimhouding betreft, veel beter is verlopen.

Was daarom de actie van Van der Goes onbezonnen of zelfs naïef? Met het voordeel van de kennis van nu dat het duidelijk is dat de geheime poging geen succes kon worden, lag de situatie toen toch ingewikkelder om zo'n oordeel te rechtvaardigen. In de politiek zowel als in een oorlog geldt: die niet waagt, die niet wint. Van der Goes had niet zo'n erg lange politieke nek, maar hij stak hem wel uit.

*Rutger Jan Schimmelpenninck, physionotrace van Gilles-Louis Chrétien,
ca. 1801-1802*